

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ตลอดพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองแม่สอด กลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจมีหลายกลุ่มด้วยกัน เนื่องจากเมืองแม่สอดตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่าง มะละแหม่ง-ภาคเหนือของไทย-รัฐฉานในพม่า และยูนนาน ทำให้เมืองแม่สอดเป็นจุดพักที่สำคัญของกองคาราวานพ่อค้าวัวต่างในยุคนั้น¹ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็น “ตลาดมืด” ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา และกลายมาเป็นเมืองที่เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน

ในบรรดากลุ่มคนที่มามีบทบาททางเศรษฐกิจในเมืองแม่สอด คนจีน² มีบทบาทสำคัญที่สุดในด้านการค้าและการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดให้กลายเป็น “เมืองเศรษฐกิจ” หรือ “พื้นที่ทางเศรษฐกิจ” ที่ดึงดูดทั้งนักลงทุนและผู้ใช้แรงงานจากภายนอก และดึงดูดทรัพยากรต่าง ๆ ของรัฐเข้ามาเป็นจำนวนมากเพื่อใช้ในการพัฒนาเมืองแม่สอด จนอาจกล่าวได้ว่าอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดที่คนจีนในแม่สอดร่วมกันสร้างขึ้นนี้ มีส่วนอย่างสำคัญยิ่งในการส่งเสริมเศรษฐกิจของเมืองแม่สอดให้เติบโตและเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของคนจีนในเมืองชายแดนแห่งนี้ ดังนั้น การศึกษาเพื่อเข้าใจ “ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีนและการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอด” จึงมีความสำคัญทางวิชาการและมีความสำคัญต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองแม่สอดในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเมืองแม่สอดเป็นเมืองชายแดนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อนอย่างมาก และคนจีนมีบทบาทสำคัญทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในเมืองแม่สอด อีกทั้งคนจีนแม่สอดบางคนยังสามารถก้าวขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลในส่วนกลางอีกด้วย

แต่เดิมในบริเวณเมืองแม่สอดมีเพียงกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงอาศัยอยู่ และมีกลุ่มพ่อค้าวัวต่างเดินทางผ่านเข้าออกโดยใช้แม่สอดเป็นจุดแวะพักเท่านั้น ไม่มีการตั้งถิ่นฐานแต่อย่างใด แต่นับตั้งแต่อังกฤษสถาปนาเส้นเขตแดนแบ่งแยกพรมแดนระหว่างสยามและพม่า (ในอาณานิคมของอังกฤษ) ในพ.ศ.2411 โดยใช้แม่น้ำเมยเป็นเส้นพรมแดน รัฐสยามจึงได้เริ่มขยายอำนาจมาที่พื้นที่ชายแดนบริเวณนี้ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หลังจากนั้นพ่อค้าเริ่มพักแรมที่

¹ชูสิทธิ์ ชูชาติ, พ่อค้าวัวต่าง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2545), หน้า 23.

²ในที่นี้จะใช้คำ กลุ่มชาติพันธุ์จีนคนจีน ชาวจีน ทูนจีน สลับกันไปโดยหมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์จีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นหลัก

แม่สอดมานานขึ้น เกิดการตั้งถิ่นฐานและขยายตัวของชุมชนทางการค้า กลุ่มที่มาตั้งถิ่นฐานยุคแรกจึงเป็นกลุ่มพ่อค้าเสียส่วนใหญ่ มีทั้งพวกไทใหญ่ พม่า จีน มุสลิม ในภายหลังจึงมีกลุ่มชาวไทยที่อพยพจากภาคเหนือลงมา

กล่าวได้ว่าการเติบโตของเมืองแม่สอดนั้น เกิดขึ้นควบคู่กับการเติบโตของการค้าชายแดนที่มีคนหลากหลายของกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าชายแดนในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่สามารถสะสมทุนจนก้าวสู่กลุ่มทุนท้องถิ่น กลายเป็นกลุ่มชนชั้นนำทางสังคมและเข้าสู่พื้นที่การเมืองในบริบทของการกระจายอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่น คือกลุ่มชาติพันธุ์จีน ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดและทำการค้า ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา

ปรากฏการณ์การสร้างอำนาจนำทางเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์จีน เป็นสิ่งที่มีได้เกิดขึ้นโดยปราศจากความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่แม่สอด ทั้งนี้เพราะจากพัฒนาการของแม่สอดได้สะท้อนบทบาททางเศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์จีนอย่างเด่นชัด ในที่นี้ผู้เขียนได้แบ่งกลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอดออกเป็น 2 กลุ่มตามระยะเวลาในการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

กลุ่มแรก ในช่วงทศวรรษ 2440 จนถึงทศวรรษ 2450 เป็นกลุ่มชาติพันธุ์จีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริบทที่ด่านแม่สอดเป็นชุมทางการค้าที่สำคัญ วิลเลียมสกินเนอร์ (William Skinner) กล่าวว่า การตั้งหลักแหล่งของพวกแต้จิ๋วบริเวณฝั่งแม่น้ำปิงที่จังหวัดตาก น่าจะเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยสกินเนอร์อธิบายเหตุผลว่า เพราะความสำคัญทางการค้าอย่างมากของเมืองตาก ที่เป็นชุมทางการค้าชายของกองเกวียนที่ค้าขายระหว่างยูนนานกับพม่า (มะละแหม่ง) ลาว (หลวงพระบาง) และสยามตอนล่าง (ตามลำแม่น้ำปิงจนถึงบริเวณปากน้ำโพ)³ ซึ่งในบริบทนั้นภาคเหนือมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับมะละแหม่งสูงกว่ากรุงเทพฯ ด้วยข้อได้เปรียบเรื่องระยะทางภูมิศาสตร์และปริมาณสินค้า เส้นทางการค้านี้จึงมีความสำคัญมากก่อนที่การขนส่งด้วยรถไฟจะขึ้นมาถึงภาคเหนือ⁴ สอดคล้องกับที่สุทธิ์ ชูชาติ ได้กล่าวถึงการค้าวัวต่างบนเส้นทางจากมะละแหม่งไปเชียงใหม่ ลาว ยูนนาน และภาคกลางของสยาม ล้วนต้องผ่านทางด่านแม่สอด แม่สอดจึงนับว่าเป็นด่านการค้าที่สำคัญ จากชุมทางการค้าแม่สอดเริ่มมีการตั้งหลักแหล่ง โดยกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานยุคแรกเป็นพวกพ่อค้า เช่น ไทใหญ่ พม่า จีน มุสลิม ชิกข์และฮินดู โดยกลุ่มคนจีนตั้งหลักแหล่งทำการ

³ จี. วิลเลียมสกินเนอร์ แปลโดย พรรณี จิตรพลรักษ์ และคณะ, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548) หน้า 85.

⁴ อจิโร คาชิซากิ, “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒”, *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, ฉบับที่ 29 (2550) : 1 – 45.

⁵ สุทธิ์ ชูชาติ, *พ่อค้าวัวต่าง*, หน้า 6.

ผลิตสินค้าและทำการค้า เช่น ช่างเงิน กิจการโรงแรม โรงกลั่นสุรา นับว่ากลุ่มชาติพันธุ์จีนเหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกๆ ก่อนที่ชาวไทยเหนือจะอพยพเข้ามาเสียอีก⁶

กลุ่มที่ 2 ในช่วงระหว่างทศวรรษ 2500 ถึงทศวรรษ 2510 การเมืองภายในประเทศพม่าเข้าสู่ “ยุคสังคมนิยมวิธีพม่า” จึงทำให้เกิดภาวะขาดแคลนสินค้าทั้งในประเทศพม่าเองและกองกำลังกะเหรี่ยงที่มีที่ตั้งอยู่บริเวณชายแดนตะวันตกของจังหวัดตาก⁷ ส่งผลให้เกิดตลาดมืดหรือการค้าในระบบในพื้นที่แม่สอด ประกอบกับขณะนั้นอิทธิพลของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่แม่สอด⁸ ทำให้รัฐเร่งพัฒนาพื้นที่ให้มีความเจริญ มีการพัฒนาต่างๆ เช่น ด้านความมั่นคง การศึกษา การคมนาคม โดยเส้นทางคมนาคมสายตาก-แม่สอดสร้างเสร็จในปี พ.ศ.2513 ปัจจุบันดังกล่าวได้ส่งผลให้เศรษฐกิจของอำเภอแม่สอดขยายตัว การค้าชายแดนที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วและการคมนาคมที่เอื้ออำนวยต่อการขนส่งได้ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์จีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแม่สอดสะสมทุนเพิ่มขึ้นและขยายกิจการเป็นการค้าระหว่างประเทศ และที่สำคัญในบริบทการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2510 นี้ ได้มีการอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์จีนจากภูมิภาคต่างๆ ในประเทศ โดยเฉพาะจากทางภาคใต้ของประเทศไทยเข้าสู่แม่สอด เข้ามาประกอบธุรกิจต่างๆ โดยเฉพาะการค้า และตั้งถิ่นฐานในบริเวณถนนอินทรีและประสาทวิ (เป็นผลให้กลุ่มไทใหญ่ที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นขายที่ดินและอพยพออกจากพื้นที่แม่สอดขึ้นใน ทำให้ปัจจุบันสองฟากของถนนอินทรีและประสาทวิเป็นที่อยู่อาศัยและทำการค้าของคนไทยเชื้อสายจีน)

กลุ่มชาติพันธุ์จีนกลายเป็นคนกลางในการทำการค้ากับคนท้องถิ่น และการค้าข้ามพรมแดน โดยมีบทบาทนำความเจริญทางเศรษฐกิจเข้าสู่แม่สอด กลุ่มชาติพันธุ์จีนผู้มีอำนาจนั้นได้รับทุนทางสังคมที่บรรพบุรุษของตนได้สั่งสมไว้และได้ขยายออกไปสู่พื้นที่ทางการเมืองนับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เมื่อการเมืองภาครัฐมีนโยบายกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น ทายาทกลุ่มชาติพันธุ์จีนจึง

⁶ อนุรักษ์ พันธุ์รัตน์ บรรณาธิการ, *แม่สอดหนึ่งร้อยปี ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอแม่สอด โรงเรียนสรรพวิทยาคม จังหวัดตาก*, 2541.

⁷ สาเหตุของการขาดแคลนสินค้าภายในพม่า ส่วนหนึ่งเกิดจากนโยบายของเศรษฐกิจสังคมนิยมวิธีพม่า (The Burmese Way to Socialist) เนื่องจากเพราะรัฐบาลโอนกิจการต่างๆ ไปเป็นของรัฐ ทำให้คนพม่าขาดแรงจูงใจในการผลิตในหมู่แรงงานผู้ผลิต นอกจากนั้นการที่พม่าไม่ติดต่อกับต่างประเทศทำให้พม่าขาดแคลนเทคโนโลยีในการผลิตที่ทันสมัย ส่งผลให้การผลิตสินค้าประเภทอุปโภคบริโภคไม่เพียงพอแก่ความต้องการของประชาชนในพม่า ความต้องการสินค้าจากประเทศไทยเพื่อสนองความต้องการจึงมีสูง ทำให้เกิดขบวนการขนส่งสินค้าจากไทยเข้าพม่าอย่างมหาศาลโดยเฉพาะทศวรรษ 2510-2520 จนกลายเป็นขบวนการค้าเถื่อนระบบและตลาดมืดระหว่าง 2 ประเทศ ดูพรพิมล ศรีโชติ, *การค้าต่างประเทศพม่า : ปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านและชนกลุ่มน้อย*, (ศรีบูรณา คอมพิวเตอร์การพิมพ์ : กรุงเทพฯ, 2551) หน้า 128-130.

⁸ ดูรายละเอียดใน กองทัพอากาศที่ 3 และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 3, *เสียงปืนดับที่จังหวัดตาก* (กรุงเทพฯ : เกษมการพิมพ์, 2529).

ใช้ความหมายของการเป็นคนท้องถิ่นผู้มีทุนในการเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมือง และกลายเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจในการผลักดันนโยบายรัฐเพื่อพัฒนาแม่สอด

อนึ่งการที่กลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอดเข้ามามีบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ ด้านหนึ่ง หมายถึงการที่กลุ่มชาติพันธุ์จีนกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไกรัฐ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งของพวกเขาต้องการพิทักษ์ผลประโยชน์ทางธุรกิจของตนและเครือข่าย บทบาทในการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม จึงขึ้นอยู่กับการต่อรองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์จีนไม่ได้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวและกลุ่มผลประโยชน์เดียวในพื้นที่แม่สอด ทำให้ต้องพิจารณาลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมด้วย และเมื่อบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์จีนไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในด้านเศรษฐกิจ แต่ได้ขยายสู่เวทีการเมืองและการเป็นกลุ่มอำนาจนำของท้องถิ่น โดยเฉพาะการมีบทบาทในการพัฒนาแม่สอดตามกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ นอกจากนั้นยังมีการรวมตัวของกลุ่มทุนจีนในรูปของ หอการค้าจังหวัดตาก ที่มีการกำหนดนโยบายและให้ความช่วยเหลือผลักดันในเรื่องของการค้าชายแดนและการทำอุตสาหกรรมในพื้นที่แม่สอด กระบวนการดังกล่าวมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดให้เป็น “พื้นที่เศรษฐกิจ” ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอดเป็นกลุ่มที่มีบทบาทนำ

สถานภาพจีนศึกษาในไทยที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ของคนจีนกับรัฐไทย คนจีนกับการรักษาพรมแดนทางชาติพันธุ์หรือการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ รวมถึงบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของคนจีนตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (ดังจะกล่าวต่อไปในส่วนของการสำรวจงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง) การศึกษาในลักษณะดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้เข้าใจการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์จีนในท้องถิ่นในบริบทการพัฒนาและโลกาภิวัตน์เท่าที่ควร

ดังนั้นงานศึกษาชิ้นนี้จึงได้หันมาให้ความสำคัญและพิจารณา “กลุ่มทุนจีนชายแดน” เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตของคนจีนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐไทย คืออยู่บริเวณพรมแดนของรัฐที่ต้องมีความสัมพันธ์กับอำนาจของรัฐหลายฝ่าย และยังเป็น “พื้นที่” ที่มีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน มีชีวิตทางสังคมและสร้างตัวจากการค้าชายแดน ดังนั้นงานชิ้นนี้จะช่วยให้เข้าใจความซับซ้อนของ “สังคมคนจีน” ในบริบทเฉพาะ นั่นคือบริบทชายแดน ขณะเดียวกันยังช่วยต่อเติมภาพของคนจีนในสังคมไทยให้มีความสมบูรณ์และชัดเจนขึ้น

ดังนั้นในงานชิ้นนี้จึงต้องการศึกษาให้เห็นว่าท่ามกลางบริบทหรือพัฒนาการการเติบโตของเมืองชายแดนแม่สอด กลุ่มชาติพันธุ์จีนได้มีการสร้างพื้นที่ทางสังคมของตนเองในแม่สอดอย่างไร มีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมใดบ้าง ที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์จีนสามารถสร้างตนให้กลายเป็นคนกลุ่มหลักที่มีความสำคัญในแม่สอดได้ และเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์จีนได้เป็นกลุ่มผู้มีบทบาทนำทาง

สังคม เศรษฐกิจและการเมือง จนสามารถก้าวเข้าสู่การเป็นกลุ่มทุนท้องถิ่นแล้ว ได้มีการใช้เงื่อนไขใดเป็นตัวขับเคลื่อน ต่อรอง ในเรื่องการค้าชายแดน รวมถึงมีการสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ชายแดนแม้อะไรก็ตาม นอกจากนี้การศึกษานี้การปฏิบัติการในการสร้างอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์จีนในพื้นที่ทางสังคมในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคม ยังเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยอธิบายให้เห็นถึงบทบาทของชาติพันธุ์จีนในบริบททุนนิยมโลกาภิวัตน์ ที่มีการอาศัยทั้งอำนาจทุน และอำนาจทางการเมือง เป็นเครื่องมือในการผลิตสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่น อันจะเป็นพื้นที่ในการรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์จีนในเมืองแม่สอด เพื่อการดึงดูดงบประมาณของรัฐ การลงทุนของกลุ่มทุนอื่นๆ รวมถึงการเข้ามาขายแรงงานของคนหลายชาติพันธุ์ได้อีกด้วย

1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีนและการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอด ตั้งแต่พ.ศ.2510 ถึง พ.ศ.2554 จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับงานศึกษาที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 3 กลุ่มใหญ่ด้วยกัน คือ หนึ่ง การศึกษาพื้นที่ชายแดน(frontiers)/ พื้นที่พรมแดน(border) สอง การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนในสังคมไทย และ สาม งานศึกษาเกี่ยวกับแม่สอดและงานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอด ดังนี้

1.2.1 แนวการศึกษาพื้นที่ชายแดน(frontiers)/ พื้นที่พรมแดน(border)⁹

1.2.1.1 แนวคิดเรื่องรัฐชาติ (nation state) กับพื้นที่ชายแดน(frontiers)

การศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับชายแดน ทำให้เราต้องทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติและพื้นที่ชายแดน ซึ่งในการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและชายแดน เราอาจพิจารณาแนวทางการศึกษาได้อย่างคร่าวๆ 2 แนวทางคือ แนวทางแรกที่ยอมรับรัฐชาติในฐานะผู้นิยามและควบคุมพรมแดนโดยการกำหนดขอบเขต อาณาบริเวณที่แน่นอน และแนวทางที่สองที่ตั้งคำถามกับมุมมองที่ให้น้ำหนักกับบทบาทและศักยภาพในการควบคุมเหนือพื้นที่พรมแดนของรัฐ

แนวทางแรก งานของ Anderson เรื่อง “Imagined Community”¹⁰ที่ได้พูดถึงแผนที่ของรัฐในฐานะที่เป็นเครื่องมืออันทรงประสิทธิภาพและถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลาย ในการสร้างมโนสำนึก

⁹ในงานศึกษาของธงชัย วินิจจะกูล ใช้คำว่า frontier ในภาษาไทยคือชายแดน ส่วนพรมแดนคือ border และเสนอว่านักภูมิศาสตร์ใช้ทั้งสองคำในความหมายเดียวกันคือ ดินแดนสองข้างตลอดเส้นเขตแดน ดังนั้น frontier และ border จึงเป็นแถบ (zone) ไม่ใช่เส้น อ้างใน โสภิตา วีรกุลเทวัญ, “เสียงของ : ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน”, รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ “อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย”, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.), 548) 6. และในงานศึกษานี้ ผู้เขียนขอใช้คำว่า frontier และ border ในความหมายเดียวกัน คือพื้นที่ชายแดน

ของผู้คนในเรื่องอาณาเขตของความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ของชาติ นั้นเพราะแผนที่เป็นสื่อที่สามารถผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า สามารถส่งผ่านหรือประทับตราสัญลักษณ์ของรัฐ และสามารถที่จะตีพิมพ์ในหนังสือเรียน นิตยสาร เอกสารต่างๆ หรือโปสเตอร์ที่ติดตามอาคารบ้านเรือนได้อย่างง่ายดาย การรับรู้เรื่องของความเป็นชาติ และอาณาเขตของรัฐจึงปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง ซึ่งรับรู้ได้โดยมิต้องเสียเวลา และการคิดอย่างมีสำนึกมากนัก และก่อเกิดเป็นจินตนาการของผู้คนในเรื่องของการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่เรียกว่าชาติร่วมกันในที่สุด

งานของธงชัย วินิจจะกูล บทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน”¹¹ ได้อธิบายว่า รัฐสยามเพิ่งรู้จักคำว่า “เส้นเขตแดน” ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 หลังจากที่ยกยุดอำนาจจากพม่าได้แล้ว อังกฤษได้เรียกร้องให้สยามไปตกลงเรื่องเส้นเขตแดน ในช่วงแรกรัฐสยามไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร เพราะมโนภาพเรื่องของอาณาจักรที่มีขอบเขตชัดเจน เป็นเรื่องแปลกที่นึกไม่ออก และไม่มี การปฏิบัติ ขณะเดียวกันทางฝ่ายอังกฤษรู้สึกแปลกใจและไม่อาจเข้าใจได้ว่าเหตุใดรัฐสยามจึงไม่ให้ความสำคัญกับการกำหนดขอบเขตอาณาจักรของตนเอง อังกฤษก็เรียกร้องให้รัฐสยามส่งคนมากำหนดเส้นเขตแดน เพราะอังกฤษถือว่าเขตแดนที่ชัดเจนเป็นปัจจัยประการหนึ่งของการรักษาสันติภาพระหว่างสองรัฐ ขณะที่รัฐสยามมองว่าการกำหนดเขตแดนหรือควบคุมการเข้าออกอย่าง ที่อังกฤษทำ อาจหมายถึงความไม่ไว้วางใจกันระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน และก่อนหน้านี้ สยามรู้จักแต่คำว่าพรมแดน เพราะรัฐสยามไม่เคยกำหนดเขตแดนล้อมรอบ และไม่เคยมีแผนที่อาณาเขตของตนเองที่แน่ชัดมาก่อน

งาน “*Siam mapped: A History of the Geo-body of a Nation*” ของ ธงชัย วินิจจะกูล¹² ได้แสดงให้เห็นภาพของปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของการนิยามพรมแดนอย่างเป็นรูปธรรม ธงชัยชี้ว่า การศึกษาแผนที่ของรัฐชาติ ต้องทำความเข้าใจพัฒนาการของการสร้าง เผยแพร่ และการนำแผนที่มาใช้ในชีวิตประจำวันด้วย เพราะว่าแผนที่ไม่ได้เป็นเพียงสื่อที่มีความเที่ยงตรงไว้อีกอย่างที่มักเข้าใจกัน หากแต่กระบวนการของการทำแผนที่นั้นย่อมจะหลีกเลี่ยงการตัดสินใจ ปรับเปลี่ยน ดัดแปลง ซ่อนเร้น หรือปรุงแต่งเนื้อหาหรือความหมายแฝงต่างๆ ไปไม่ได้ แผนที่จึงเป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการก่อสร้างสร้างตัวตนของความเป็นรัฐชาติ

¹⁰เบน แอนเดอร์สัน, *ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552).

¹¹ธงชัย วินิจจะกูล, “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน”, *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530).

¹²Thongchai W. *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation*, (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994) อ้างใน จักริช สังขมณี, “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน: การเปิดพื้นที่ การสร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้”, *ข้ามพรมแดนความรู้แห่งสังคมศาสตร์ไทย 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์*, วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 20, 2 (2551) : 209-266.

งานของ Anderson และชงชัย ได้แสดงให้เห็นว่าชายแดนของชาติแบบใหม่เป็นสิ่งที่ไม่ได้มีมาตั้งแต่ต้น แต่เป็นผลมาจากระบวนการสร้างชาติผ่านวาทกรรมของแผนที่ ซึ่งก็เป็นงานศึกษาที่มองพรมแดนจากมุมมองของศูนย์กลางอำนาจในกระบวนการสร้างชาติในบริบทที่ระบอบอาณานิคมขยายตัวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนวทางดังกล่าวจึงให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐศูนย์กลางในการนิยาม กำหนดเขตพรมแดนรัฐชาติ และความพยายามของอำนาจศูนย์กลางในการควบคุมพื้นที่ในขอบเขตที่ตนสร้างขึ้นผ่านแผนที่

จากคำอธิบายในงานดังกล่าว ทำให้เข้าใจถึงช่วงเวลาของการกำเนิดขึ้นของพรมแดนรัฐชาติตามแนวคิดของรัฐภูมิศาสตร์ ก็คือ ช่วงเวลาเดียวกันกับการก่อตัวขึ้นมาของสิ่งที่ตามมาหลายอย่าง เช่น สิ่งที่เราเรียกว่า “พรมแดน” “ชายแดน” “ชุมชนชายแดน” ซึ่งแน่นอนว่าไม่เคยปรากฏมาก่อนในช่วงเวลาที่พรมแดนเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในจินตนาการของผู้คน จนกระทั่งการเกิดขึ้นของ “เส้นเขตแดน” และ “พื้นที่ชายแดน” นั้น นำมาซึ่งวิถีปฏิบัติข้ามพรมแดน ซึ่งเป็นผลที่ตามมาจากการที่พรมแดนขีดคั่นแนวทางการความสัมพันธ์เดิมของคนท้องถิ่น รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพของพื้นที่ชุมชนในหลายรูปแบบ ปัจจัยดังกล่าวนี้เองนำมาซึ่งความจำเป็นในการปรับกระบวนการคิดเกี่ยวกับพื้นที่ชายแดน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ความเป็นชุมชน วัฒนธรรม อัตลักษณ์ อำนาจและการครอบงำ ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

แนวทางที่สอง เป็นการตั้งคำถามกับมุมมองที่ให้น้ำหนักกับบทบาทและศักยภาพในการควบคุมเหนือพื้นที่พรมแดนของรัฐ ที่ปรากฏในงานของ Andrew Walker¹³ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้คนในพื้นที่ชายแดนไม่ได้จําแนกต่อการถูกนิยาม การควบคุมจากรัฐศูนย์กลางอย่างเฉื่อยชา หากแต่มีบทบาทอย่างกระตือรือร้นในการต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่รอยต่อของรัฐในบริบทของสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โดยศึกษาเส้นทางการค้าของกลุ่มแม่ค้าชาวลาวที่เดินทางมาฝั่งเชียงของเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคและนำไปขายยังฝั่งลาว เขาเสนอว่ากลุ่มคนเหล่านี้สามารถปรับตัวเข้ากับอำนาจรัฐได้เป็นอย่างดี รวมทั้งนโยบายสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจยังได้เปิดพื้นที่ให้กับคนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงเส้นทางการค้าได้โดยเฉพาะผู้หญิงชาวลาว ซึ่งที่ผ่านมาผู้หญิงถูกมองว่ามีบทบาทเฉพาะการค้าทางไกลเท่านั้นแต่จะไม่มียบทบาทในพื้นที่การค้าทางไกลดังนั้นสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับโอกาสในการมีบทบาทของผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง

¹³ Walker A. *The legend of the golden boat : regulation, trade and traders in the borderlands of Laos, Thailand, China, and Burma*. (Honolulu : University of Hawaii Press, 1999) อ้างใน โสภิตา วีรกุลเทวัญ, “เชียงของ : ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ “อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย”.

งานของ Walker เรื่อง “*Border in Motion on the Upper Mekong*”¹⁴ นับเป็นงานที่ต่อ ยอดงานของ ธงชัย ในเรื่อง geo-body ไปในอีกขั้นหนึ่ง Walker เสนอว่า เมื่อเริ่มมีเขตแดนรัฐชาติแบบสมัยใหม่ที่แน่ชัด เจ้าหน้าที่อาณานิคมกลับมิได้ใส่ใจหรือยึดติดกับเส้นเขตแดนนั้นอย่างเอาเป็นเอาตาย หากแต่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นยังคงมีความคิดที่ยืดหยุ่นและเลือกใช้กฎเกณฑ์ในการควบคุมชายแดน แล้วแต่ว่าเมื่อใดที่รูปแบบความคิดว่าด้วยเขตแดนแบบใหม่และเก่าจะเอื้อประโยชน์ให้กับกิจการอาณานิคมของตนเอง ในทางกลับกัน เจ้าหน้าที่สยามเสียอีกที่รีบเข้าไปกุมเกาะยึดมั่นกับแนวคิดความเป็นเขตแดนและชายแดนแบบสมัยใหม่ในการบังคับใช้กฎหมายและควบคุมผู้คนอย่างเคร่งครัด สุดท้ายแล้วเราจะเห็นว่าพรมแดนนั้น ไม่ได้มีลักษณะที่ตายตัวตั้งแต่แรกของการก่อตัวขึ้นของ geo-body แต่อย่างใด หากแต่ยังมีความหละหลวม ผ่อนปรน มีการเลือกใช้ปฏิบัติอย่างหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์และผลประโยชน์ที่จะมีต่อผู้ที่ดูแลจัดการทั้งสองฝากฝั่งของเส้นเขตแดน

วิธีการศึกษาของ Walker น่าสนใจในแง่ของการตั้งต้นการศึกษาจากผู้คนในพื้นที่ชายแดน แทนที่จะทำการศึกษาจากมุมมองของอำนาจรัฐศูนย์กลาง หรือการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับพื้นที่ Walker มุ่งวิเคราะห์อำนาจผู้คนที่ชายแดนในการตีความการใช้อำนาจควบคุมของ รัฐชาติ ทำให้ขาดความสนใจในความแตกต่างของกลุ่มคนในท้องถิ่นจนดูราวกับว่าความเป็นท้องถิ่นมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และกลุ่มคนต่างๆ สามารถเข้าถึงพื้นที่ทางการค้าได้อย่างเท่าเทียม ทั้งที่สภาพความเป็นจริงการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจแต่ละยุคได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมและการเข้าถึงทรัพยากรของผู้คนในพื้นที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงและความร่วมมือทางเศรษฐกิจแบบใหม่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ได้นำมาซึ่งความสัมพันธ์ที่หลากหลายกลุ่มมากขึ้นและมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น หรือในอีกด้านก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคนำมาสู่เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเข้าถึงและก่อให้เกิดการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนต่างๆแตกต่างกันไป ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นจำเป็นต้องเลือกใช้เงื่อนไขต่างๆ เพื่อรักษาพื้นที่ของตนไว้

แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่องานศึกษาอีกหลายชิ้น ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจของรัฐ กระบวนการสร้างรัฐและการขยายตัวของอำนาจรัฐในการควบคุมพื้นที่และผู้คน รวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของ “ผู้อ่อนแอ” ในฐานะเป็นผู้ถูกกระทำทางสังคม เช่น ในทำนองเดียวกับงานของ

¹⁴ Walker A. “*Border in Motion on the Upper Mekong : Siam and France in 1980s*” in *Recherches nouvelles sur le Laos*. (Paris : Ecole française d’Extrême-Orient, 2008) อ้างใน จักริช สังขมณี, “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน: การเปิดพื้นที่การสร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้”, *ข้ามพรมแดนความรู้แห่งสังคมศาสตร์ไทย 60 ปี* อานันท์ กาญจนพันธุ์, หน้า 209-266.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี เรื่อง “วาทกรรมชาวเขา”¹⁵ งานของ ทวีจตุรพรฤกษ์ เรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีของความเป็นคนของชาวลีซอ”¹⁶ และพิพัฒน์ กระแจะจันทร์ กับบทความ “แม่ฮ่องสอนกับการสร้างความทรงจำบนผืนแผ่นดินของคนหลากหลายชาติพันธุ์”¹⁷

งานของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบนที่สูง ถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมโดยผู้นำรัฐไทยได้สถาปนารัฐชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงว่าเป็นคนป่าเถื่อน โง่ และสกปรก ชนเหล่านี้ถูกขนานนามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่มีเชื้อไทย โดยรัฐไทยได้สร้างมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติดและมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความชอบธรรมในการที่รัฐจะขยายตัวเข้ามาเพื่อ ดูแลพื้นที่อย่างใกล้ชิด สร้างนโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบปราม ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และควบคุมให้คนชนบทในพื้นที่สูงทำการเกษตรแบบถาวร ภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงของชาติและความยั่งยืนของระบบนิเวศเป็นสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ” ของทวีจตุรพรฤกษ์ นำเสนอภาพของการต่อสู้ดิ้นรนและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนลีซอ ท่ามกลางสถานะความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐซึ่งนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร ชาวลีซอพยายามต่อสู้ดิ้นรนด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชาวลีซอที่อยู่ในภาวะใกล้ล่มสลายให้กลับสู่ระเบียบใหม่ และใช้พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างชายกับหญิงระหว่างคนลีซอภายในชุมชนด้วยกันเอง และระหว่างคนลีซอกับรัฐไทย ชาวลีซอได้นำปรับรูปแบบบางส่วนของวัฒนธรรมไทยผสมผสานเข้ากับบริบทของวัฒนธรรมลีซอ เช่น การตั้งหิ้งพระพุทธรูปคู่กับหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการยอมรับการเข้ามาของอำนาจรัฐว่าเป็นสิ่งที่ชาวลีซอมีอาจหลีกเลี่ยงได้

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ กับบทความ “แม่ฮ่องสอนกับการสร้างความทรงจำบนผืนแผ่นดินของคนหลากหลายชาติพันธุ์” ได้กล่าวว่า แม่ฮ่องสอนได้ผ่านกระบวนการสร้างชาตินับตั้งแต่ช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากการแบ่งเขตแดนของสยามกับอังกฤษจนเกิดรูปร่างหน้าตาของแม่ฮ่องสอน

¹⁵ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “วาทกรรมชาวเขา” วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 11, ฉบับที่ 1 (2541) : 92-135.

¹⁶ทวีจ จตุรพรฤกษ์, เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ (เชียงใหม่ : เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541).

¹⁷พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, “แม่ฮ่องสอนกับการสร้างความทรงจำบนผืนแผ่นดินของคนหลากหลายชาติพันธุ์”, รัฐจากมุมมองของชีวิตประจำวัน 2 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551).

ดังเช่นที่อยู่บนแผนที่ในปัจจุบัน จนถึงในยุคของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ในกระบวนการก่อร่างสร้างตัวของรัฐชาตินี้ ตลอดระยะเวลารัฐได้พยายามผนึกแม่ฮ่องสอนให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ วิธีที่สำคัญที่รัฐใช้ก็คือการสร้างความทรงจำร่วม และสร้างชุมชนไทยในจินตนาการขึ้น โดยใช้แบบเรียนสำหรับชาวเขาที่รัฐสร้างขึ้นมาโดยเฉพาะ แบบเรียนไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะการให้ความรู้เท่านั้น แต่ยังสร้างสำนึกของการเป็นคนไทย เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชาติไทยด้วยการเชื่อมโยงจากพื้นที่ส่วนย่อยไปหาพื้นที่ศูนย์กลาง และแบบเรียนยังได้เลือกประวัติของชานกะเล บรรพชนคนสำคัญเข้าไปในแบบเรียนที่พยายามเน้นเพื่อชี้ให้เห็นว่า ชานกะเล ชาวไทใหญ่ ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงผู้อพยพจากถิ่นอื่น ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นถึงพญาสิงหนาทราชา พ่อเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรกนี้เสมือนนัยเพื่อชี้ให้เห็นว่า การเป็นผู้อพยพนั้นแท้จริงสามารถเปลี่ยนสถานะได้หากมีความซื่อสัตย์ขยันขันแข็ง มีสติปัญญา มีความรอบรู้ดี ช่วยสร้างความเจริญให้แก่แม่ฮ่องสอน

งานศึกษาดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่าความเป็นชายขอบของกลุ่มต่างๆ หรือความเป็นชาติพันธุ์บนพื้นที่ชายแดน นั้นเกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจควบคุมดินแดนและประชากร อย่างไรก็ตามกลุ่มคนเหล่านี้ก็ไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐในการกำหนดนิยาม สภาวะของตน หากแต่ได้ปรับตัว ดีความ และตอบโต้ต่อสถานการณ์ที่ตนกำลังเผชิญในรูปแบบต่างๆ

แม้แนวคิดเรื่องรัฐชาติ (nation state) กับพื้นที่ชายแดน (frontiers) จะให้ความสำคัญของพื้นที่ชายแดนในฐานะส่วนประกอบหนึ่งที่สำคัญของรัฐและการสร้างชาติ แต่ถึงกระนั้นก็เป็นไปในรูปแบบการพยายามอธิบายลักษณะของพื้นที่ชายแดนอย่างกว้างๆ ที่ยังไม่หลุดพ้นจากเส้นเขตแดนรัฐชาติ ที่ทำหน้าที่ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นศูนย์กลางของการศึกษา (state border-centric / borderline-oriented approach) สิ่งหนึ่งที่เด่นชัดมากก็คือ การมองไม่เห็นบทบาทของผู้คนในท้องถิ่นในการมีส่วนร่วม หรือแสดงอำนาจในการจัดการพื้นที่ที่ถูกขีดเส้นทับลงไปให้เกิดขึ้นเป็นชายแดนมากนัก การศึกษาชายแดนในลักษณะนี้จึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการกดทับความเป็นพื้นเมืองด้วยการละเลยประวัติศาสตร์และมโนทัศน์ทางกายภาพของท้องถิ่น ตลอดจนวิถีทางของคนในพื้นที่ แม้ว่ามีการวิจัยบางเรื่องที่ศึกษาพื้นที่ชายแดน โดยเน้นบทบาทของคนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดน แต่ก็ยังจำกัดประเด็นที่ศึกษาอยู่ที่ปฏิกิริยาต่อการเข้ามาของอำนาจรัฐ

1.2.1.2 งานศึกษาชายแดนกับแนวคิดพื้นที่ชายแดนศึกษา (borderland studies)

ลักษณะของงานประเภทนี้มักจะเน้นการมองพื้นที่ชายแดน ในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษที่เสมือนว่าสามารถแยกนำมาศึกษาได้อย่างเป็นเอกเทศ อำนาจของรัฐชาติไม่ได้เป็นประเด็นหลัก แต่กลับพยายามเข้าใจกลไกทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนที่ชายแดน ซึ่งงานลักษณะนี้ไม่ยึดเอาเส้นแดนเป็นตัวตั้งในการระบุขอบเขตพื้นที่ หากแต่มองหาลักษณะอย่างใดอย่าง

หนึ่งที่ข้ามพรมแดนมาเป็นกรอบการมอง และวาดแผนที่แบบใหม่ที่ทำให้พื้นที่ชายแดนเป็นอาณาบริเวณที่มีลักษณะลอยตัว ไม่ได้ถูกจำกัดเพียงลักษณะทางกายภาพและความเป็นชาติ

ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์¹⁸ ที่ประยุกต์ใช้การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เชิงวิพากษ์ การเมืองเชิงภูมิศาสตร์เรื่องพื้นที่ ในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจบริเวณเมืองชายแดน พบว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในบริเวณดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากการต่อสู้ดิ้นรนกับอำนาจทหารพม่าของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อาศัยอยู่ตามเขตชายแดน และการขยายตัวของอุตสาหกรรมส่งออกของรัฐไทยจากกรุงเทพฯ ถึงบริเวณเมืองชายแดนไทย-พม่า การพัฒนาที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดนเป็นการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างไทย-พม่า รัฐไทยได้สร้างระบบการควบคุมจดทะเบียนแรงงานอพยพเข้าชั่วคราวจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า กัมพูชา ลาว ที่ลักลอบเข้าเมืองไทยอย่างผิดกฎหมาย ซึ่งมีผลต่อการสร้างแรงงานราคาถูกจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้ถูกทำให้มีวินัยและตกอยู่ในสภาพการมีชีวิตแบบเลี้ยงอยู่ตลอดเวลา เป็นแรงงานที่ถูกกดขี่ ไม่มีเสรีภาพในทางเศรษฐกิจ ไม่มีสิทธิในการรวมตัวจัดตั้งสหภาพแรงงาน เพื่อปกป้องผลประโยชน์ตนเอง รวมทั้งได้รับสวัสดิการแบบจำกัด ระบบนี้ยังทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจข้ามแดนในภูมิภาค ที่เชื่อมโยงการสะสมทุนแบบบูรณาการเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ผ่านการเคลื่อนย้ายแรงงานมนุษย์ราคาถูกข้ามแดน การค้าพาณิชยกรรม และการผลิตที่เอารัดเอาเปรียบแรงงาน

งานชิ้นนี้ของพิชญ์ ยังได้แสดงถึงประเด็นในการพิจารณาเรื่องพื้นที่ชายแดน ก็คือ เส้นเขตแดน พื้นที่ชายแดน และภาคเหนือ โดยพิชญ์เสนอว่า เส้นเขตแดน ชายแดน ชาติพันธุ์และภาคเหนือมีความสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน เพราะเส้นเขตแดนนั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์กับชายแดนอย่างตรงไปตรงมา และชายแดนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงจุดพิกัดอันเนื่องมาจากพัฒนาการของพื้นที่ เช่น เมื่อมีการสถาปนาเส้นแดนในแผนที่หรือการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในระดับมหภาคเท่านั้น หากแต่กระบวนการดังกล่าวมีมิติในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพ ในพื้นที่ที่มีลักษณะผันแปรไปด้วยเหตุปัจจัยในระดับโครงสร้างหลายประการ กล่าวคือ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชายแดนเก่าและกำเนิดของพื้นที่ชายแดนใหม่ เช่น กรณีความเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ศูนย์กลางอนุภูมิภาคจากเชียงแสนมาเป็นแม่สาย และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางอนุภูมิภาคจากกระหัง(ตาก)สู่แม่สอด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงจากล้านนามาเป็นลาวเฉียงพายัพ และภาคเหนือลักษณะการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชายแดนเช่นนี้ ทำให้เห็นว่าพื้นที่แม่สอด และแม่สายมิได้เป็นพื้นที่ชายแดนมาโดยตลอด

¹⁸ Pitch Pongsawat, "Border Partial Citizenship, Border Towns, and Thai-Myanmar Cross-Border Development :Case Studies at the Thai Border Towns" University of California at Berkeley, 2007.

ประการที่สอง การพิจารณามิติเรื่องของการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่ชายแดนในปัจจุบัน โดยเฉพาะจากเมืองชายแดนที่มีความสำคัญ เช่น แม่สาย แม่สอด จะพบว่ามิติเรื่องชาติพันธุ์เชิงวัฒนธรรมนั้นไม่สามารถแยกตัวเองออกมาจากเรื่องของเศรษฐกิจ การเมือง และภูมิรัฐศาสตร์เชิงพื้นที่ได้ พิษณุได้ยกตัวอย่างเช่นกรณีแม่สอด ที่มีกลุ่มแรงงานต่างด้าวหลบหนีเข้าเมืองจำนวนมาก ถึงแม้จะจดทะเบียนเพื่อให้เกิดลักษณะของกรรมมาชีพ แต่แรงงานเหล่านี้ก็ไม่ได้รับสิทธิทางเศรษฐกิจและสวัสดิการเท่าพลเมืองในประเทศ และอยู่ในสภาพที่เปราะบางต่อการถูกกดขี่ คนเหล่านี้ทำหน้าที่ส่งเสริมให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจที่ชายแดน แต่ทว่าพวกเขาไม่สามารถที่จะเคลื่อนที่ออกจากแม่สอดได้

พิษณุอธิบายว่า แรงงานต่างด้าวในพื้นที่ชายแดนนี้เองที่เป็นหัวใจสำคัญต่อการเติบโตของเศรษฐกิจชายแดน ทั้งกรณีเกษตรและอุตสาหกรรม และเมื่อพิจารณาในรายละเอียดจะพบว่า พื้นที่ชายแดนนั้นนอกจากเรื่องเส้นเขตแดนและชุมชนกายภาพ ความเป็นชายแดนยังถูกสร้างไว้ในตัวคน คือเส้นเขตแดนที่เสมือนสักรลงไปในตัวคนผ่านการออกบัตร และผ่านการตรวจบัตรที่ขอบเมือง ชายแดนตรงทางคมนาคมเข้าเมืองหลวงมากกว่าเส้นเขตแดนจริง ซึ่งหมายความว่าในพื้นที่ชายแดน แม่สอดมีข้อยกเว้นที่สามารถปล่อยให้มีไหลผ่านของแรงงานต่างด้าวได้ แต่ไม่สามารถออกจากพื้นที่ตรงนั้นได้ ทำให้เห็นว่าเส้นเขตแดน ชายแดน และพรมแดนนั้นอยู่ในตัวคนตราบที่เขาไม่ได้รับสถานะพลเมือง พวกเขาขอมเปราะบางต่อการมีชีวิตที่มั่นคง และทำให้เห็นว่าเรื่องชายแดนนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรือนร่างของชาติ (geo-body of the nation) เท่านั้น แต่ยังหมายถึงกระบวนการอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจที่กระทำต่อเรือนร่างของผู้คนด้วย

บทความ “เวียงแหง : สถานที่แห่งความเกลียดชังหรือพื้นที่ของความหวัง” โดย สุรสม กฤษณะจุฑะ¹⁹ เป็นอีกบทความที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชายแดน โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการแย่งชิงความหมายของพื้นที่ ของกลุ่มคนต่างๆ ในบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์พื้นที่เวียงแหง ได้ผลิตซ้ำและตอกย้ำให้เวียงแหงกลายเป็นพื้นที่ชายแดน โดยมีจุดประสงค์เพื่อติดตรึงให้เวียงแหงเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติไทย ไม่ให้กลายเป็นพื้นที่แบบอื่น ทั้งๆที่ในพื้นที่เวียงแหงมีความซ้อนทับทั้งมิติความเป็นชุมชนท้องถิ่น มิติพื้นที่ความเป็นรัฐชาติ มิติพื้นที่โลกาภิวัตน์ ท่ามกลางความซ้อนทับของพื้นที่หลากหลายมิติเหล่านี้ การให้ความหมายของพื้นที่ขึ้นอยู่กับการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ของกลุ่มคนต่างๆซึ่งกระทำต่อพื้นที่ แม้แต่ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นก็ไม่ได้ราบรื่นไปเสียหมด มีการจัดลำดับชั้นสูงต่ำของชาติพันธุ์และอาจมีความพยายามที่จะลบเลือนเส้นพรมแดนความเป็นชาติพันธุ์ ใน

¹⁹สุรสม กฤษณะจุฑะ, “เวียงแหง: สถานที่แห่งความเกลียดชังหรือพื้นที่ของความหวัง”, ข้ามขอบฟ้า: 60 ปี จีเกฮารุ ทานาบะ (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2550) : 45-88.

กรณีของพื้นที่รัฐชาติไทยการควบคุมพื้นที่ไม่ได้มีแต่ด้านครอบงำ หากแต่มีการสร้างสรรค์เพื่อให้ชาวบ้านยอมรับในการนิยามความหมายพื้นที่ของรัฐชาติ ดังนั้น การสร้างความหมายของพื้นที่ไม่ได้ผูกขาดโดยคนเพียงกลุ่มเดียว มีทั้งการต่อรอง ประนีประนอม เพื่อช่วงชิงอำนาจเหนือพื้นที่

นอกจากประเด็นเรื่องของพื้นที่ งานศึกษาในกลุ่มนี้เป็นการยกระดับการมองพื้นที่ชายแดนให้ “คน” เป็นศูนย์กลางของการนำเสนอภาพ “ชายแดน” ในลักษณะที่มีพลวัตทางสังคมมากยิ่งขึ้น การมองผู้คนที่อยู่พื้นที่ชายแดนเป็นองค์ประกอบหลักของการมองภูมิประเทศของชายแดน (borderscape) โดยไม่ได้จำกัดความเป็นชายแดนอยู่ที่ปัจจัยทางการเมืองและลักษณะทางกายภาพ เท่านั้น รูปแบบการมองดังกล่าว ยังทำให้เห็นในการศึกษาผู้คน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการนิยามความเป็นชายแดน

ฉะนั้นความเป็น “ชายแดน” มิได้หมายถึงเพียงลักษณะทางกายภาพ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ที่ราบฯ หรือพรมแดนทางการเมือง เช่นรัฐชาติ ซึ่งมีลักษณะหยุดนิ่งตายตัวเท่านั้น แต่ชี้ให้เห็นว่าภูมิประเทศของชายแดนเองมีลักษณะทางสังคมด้วยเช่นกัน และปัจจัยทางสังคมนี้เองที่ทำให้การมองชายแดนมีความสลับซับซ้อน และมีความเป็นพลวัตมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การนิยามชายแดนแบบตายตัวจึงไม่อาจทำได้ เพราะว่ามีปัจจัยทางสังคมที่มีการตีความ การให้ความหมายและการแย่งชิงเข้าถึงการจัดการพื้นที่ชายแดนอยู่ตลอดเวลา

ตัวอย่างงานของขวัญจิวัน บัวแดง ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “คน” ที่ “ชายแดน” ไว้หลายชิ้นด้วยกัน เช่น “ขบวนการลัทธิฤาษีและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ของคนกะเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า”²⁰ บทความนี้เน้นบรรยายขบวนการลัทธิฤาษี ซึ่งเป็นขบวนการทางศาสนาที่มีฤาษีเป็นผู้นำ โดยจะเน้นให้เห็นถึงการสร้างความเชื่อ โครงสร้างและธรรมเนียมปฏิบัติที่มี “ลักษณะเฉพาะ” ในพื้นที่บริเวณชายแดนไทยและพม่าตลอดพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทางอำนาจกับกลุ่มอำนาจต่างๆ เป็นขบวนการทางศาสนาที่สร้างพื้นที่ทางศาสนา หรือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง

ในงานศึกษาชิ้นนี้ขวัญจิวัน ได้พบว่า ขบวนการลัทธิฤาษีของชาวกะเหรี่ยงเป็นขบวนการแสดง ความเชื่อและปฏิบัติการที่ก่อกำเนิดขึ้นในภาวะการณ์ที่ชาวกะเหรี่ยงตอบโต้ต่อความขมขื่น ความต่ำต้อยของตนในความสัมพันธ์ที่มีต่อชนชาติพม่าในประวัติศาสตร์และต่อรัฐไทยในปัจจุบัน ซึ่งผนวกเอาความเชื่อเรื่องพระศรีอริย์เข้ากับแบบแผนการปฏิบัติตนที่เคร่งครัดและความเชื่อดั้งเดิม โดยเน้น การฟื้นฟูศาสนาและการสร้างสังคมที่สงบสุขในขณะปัจจุบัน และสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นส่วนสำคัญของขบวนการดังกล่าวงานของขวัญจิวันชิ้นนี้เป็นงานศึกษา

²⁰ ขวัญจิวัน บัวแดง, “ขบวนการลัทธิฤาษีและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ของคนกะเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า”, วารสาร สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 16, ฉบับที่ 1 (2545), : 187-218.

ชาติพันธุ์วรรณา ที่มีได้มองชายแดนในฐานะพื้นที่ชายขอบของอำนาจรัฐชาติ แต่เป็นการมองอาณาบริเวณที่ชุมชนได้แปรสถานะความเป็นชายขอบของพื้นที่ให้กลายเป็นศูนย์กลางทางสังคม ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สร้างความหมายด้วยความเชื่อและอุดมการณ์ของชุมชน

งานศึกษาของขวัญจิวันอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพ “อัตลักษณ์” ทางชาติพันธุ์ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทที่ชาติพันธุ์นั้นปฏิสัมพันธ์ด้วย ในบทความ “ชุมชนตะเลงูที่เลตองกู: การปรับสร้างมโนภาพและการปฏิบัติ”²¹ ได้อธิบายถึงชุมชนกะเหรี่ยงแห่งหนึ่งซึ่งมีอัตลักษณ์ทางศาสนาและชาติพันธุ์ที่เน้นการประกอบพิธีกรรมเคร่งครัดในเรื่องศีลธรรม ทำตามกฎระเบียบและการปฏิบัติที่มีลักษณะเฉพาะที่เชื่อมโยงกับความเป็นชาติพันธุ์ที่ถูกสร้างและปรับเปลี่ยนมาเป็นเวลากว่าร้อยปี กล่าวคือการดำรงอยู่เป็นเวลานานของชุมชนตะเลงูเกิดจากความพยายามของผู้นำและสมาชิกในชุมชน ที่พยายามดำรงมโนภาพของชุมชนตะเลงูก่อให้เกิดความเคยชิน ความซาบซึ้งเห็นดีเห็นงาม และความตระหนักในการเป็นสมาชิกของชุมชน เป็นการหล่อหลอมมโนภาพของชุมชนตะเลงู ซึ่งกลับไปมีผลในการส่งเสริมการปฏิบัติ แต่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ส่งผลให้ชุมชนตะเลงูได้รับแรงกดดันจากกลุ่มอำนาจต่างๆจนต้องมีการปรับในเรื่องมโนภาพและการปฏิบัติตามบริบทของกลุ่มอำนาจที่ชุมชนปฏิสัมพันธ์ด้วย โดยที่ผ่านมาทางชุมชนได้ใช้การต่อรองในการรับหรือไม่รับหน่วยงานและวัฒนธรรมจากภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชน มีการปรับระเบียบปฏิบัติที่ยืดหยุ่นมากขึ้นในบางเรื่อง แต่ก็เข้มงวดในบางเรื่องเพื่อให้มีผลกระทบน้อยที่สุดต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

เช่นเดียวกับงานศึกษาของวันดี สันติวุฒิมะ²² ได้กล่าวว่า พรหมแดนในบริเวณของชุมชนไทใหญ่ของหมู่บ้านเปียงหลวงเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสถานการณ์ทางการเมืองที่มีความไม่แน่นอน และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา วันดีพบว่าในภาวะการณ์ที่ชาวไทใหญ่ต้องสัมพันธ์กับพื้นที่ทางการเมืองที่ซับซ้อน ขัดแย้งและเปลี่ยนแปลง ทั้งภายใต้ขบวนการกู้ชาติไทใหญ่กับรัฐพม่าและการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง หรือชนกลุ่มน้อยที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับรัฐไทย กระบวนการผลิตอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ในหมู่บ้านเปียงหลวงมีลักษณะที่ซับซ้อนและปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์ที่หลากหลาย เพื่อตอบโต้กับสถานการณ์ที่ซับซ้อนทางการเมือง ตัวแทนประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาวไทใหญ่จึงผสมผสานไปด้วยผู้นำหลายฝ่ายทั้งกษัตริย์ไทย กษัตริย์ไทใหญ่และผู้นำทางทหารของชาวไทใหญ่ ขณะเดียวกันการรื้อฟื้นและประดิษฐ์ขึ้นใหม่ของประเพณีความเชื่อของชาวไทใหญ่ได้กลายเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญต่อการสืบทอด

²¹ขวัญจิวัน บัวแดง, “ชุมชนตะเลงูที่เลตองกู: การปรับสร้างมโนภาพและการปฏิบัติ”, *ข้ามขอบฟ้า: 60 ปี ชิงฮาร์ ทานาเบ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2550) : 147-174.

²²วันดี สันติวุฒิมะ, “กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทใหญ่ชายแดนไทย-พม่า กรณีศึกษาหมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

อัตลักษณ์เชิงวัฒนธรรม ในบริบทที่การแสดงออกถึงอัตลักษณ์ความเป็น “ชาติไทใหญ่” ได้ถูกทำให้เป็นสิ่งที่ต้องห้ามทางการเมือง

งานของขวัญวันและงานของวันดี ได้มองปรากฏการณ์เกี่ยวกับชาติพันธุ์ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และอำนาจ ในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคมและประวัติศาสตร์ที่มีการต่อรองและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ วิธีคิดดังกล่าวนี้จะช่วยให้หลุดพ้นจากการมองพื้นที่ชายแดนที่หยุดนิ่ง เป็นภาพตัวแทนดั้งเดิมที่ผูกติดกับอาณาบริเวณของราชอาณาจักรอยู่ตลอดเวลา

2.2.1.3 งานศึกษาพื้นที่ชายแดนกับแนวคิดข้ามพรมแดนศึกษา (transborder studies)

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี เขียนบทนำในวารสารสังคมศาสตร์ฉบับข้ามพรมแดน²³ และได้ตั้งประเด็นที่น่าสนใจต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของมโนทัศน์ “พรมแดน” คำว่า “พรมแดน” เดิมมีนัยสำคัญที่เชื่อมโยงกับการสร้างชาติ นักวิชาการรัฐศาสตร์และประวัติศาสตร์กระแสชาตินิยม มีแนวโน้มที่จะพิจารณาพรมแดนในฐานะที่มีรัฐเป็นศูนย์กลาง ผูกโยงกับเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐเหนือดินแดนที่มีอาณาเขตแน่นอนชัดเจน เชื่อกันว่าในแต่ละพรมแดนมีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของผู้คนที่ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติ รัฐมีอำนาจต่อรองในการสอดส่อง ตรวจสอบ เฝ้าระวังความเหมือนความแตกต่างภายในและภายนอกพรมแดนของรัฐตนเอง การเคลื่อนย้ายที่ไม่เป็นไปตามกฎหมายของรัฐจึงต้องมีบทลงโทษ กล่าวได้ว่าพรมแดนเป็นเครื่องมือของรัฐประเภทหนึ่งในการจัดการระเบียบสังคม ควบคุม และเฝ้าระวังการเคลื่อนย้ายของผู้คน สิ่งของ และความคิด ให้อยู่ในกติกาที่รัฐให้ความเห็นชอบในการสอดส่องดูแลพรมแดนของตนเอง เพื่อความมั่นคงของชาติ กระทั่งประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 21 แนวคิดเรื่องพรมแดนที่เคยเชื่อกันว่ามีอาณาบริเวณที่แน่นอนตายตัว ถูกท้าทายโดยกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การเดินทางและการเคลื่อนย้ายเงินทุน สิ่งของ และการติดต่อสื่อสาร วัฒนธรรม และความคิด เครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพกว่าการข้ามพรมแดนในสมัยโบราณเป็นอย่างมาก

เพื่อให้หลุดจากกรอบการศึกษาที่อิงอยู่กับรัฐและเส้นเขตแดนของรัฐ ในช่วงหลังๆมานี้มีงานจำนวนมากที่เริ่มจะใช้แนวทางการศึกษาที่เรียกว่า transborder studies หรือ “ข้ามพรมแดนศึกษา” ข้อแตกต่างของแนวทางการศึกษาแบบใหม่นี้ก็คือ หันมาให้ความสำคัญกับพื้นที่ชายแดนในบริบททุนนิยม และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) และท้องถิ่นวิวัฒน์ (localization) และไม่เพียงแต่สนใจชุมชนหรือพื้นที่เฉพาะที่อยู่ตามแนวชายแดนเท่านั้น หากแต่มองประเด็นที่มีลักษณะข้ามชาติและกระจายตัวไปทุกส่วนของรัฐและของโลก เช่นการมองเรื่องการ

²³ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “ข้ามพรมแดนกับคำถามเรื่องอัตลักษณ์ วัฒนธรรม พื้นที่และความเป็นชาติ” วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 16, ฉบับที่ 1 (2545) : 1-16.

อพยพย้ายถิ่น เป็นต้น การมองในลักษณะแบบนี้เป็นการเดินตามรอยหรือตามการเดินทางของผู้คนไปตามวิถีที่ประเด้นนั้นๆ ฟ้าไป โดยไม่ต้องมัวพะวงว่าพื้นที่ศึกษานั้นจะห่างจากบริเวณชายแดนหรือศูนย์กลางของรัฐแต่อย่างใด ซึ่งแน่นอนว่านี่เป็นลักษณะเด่นที่แตกต่างหรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นการข้ามพรมแดนความคิดเดิมๆ ของ “พื้นที่ชายแดนศึกษา” (borderland studies) ที่จำกัดตนเองอยู่กับพื้นที่ตามตะเข็บชายแดนเท่านั้น

ในระยะหลังๆ มีงานศึกษาจำนวนไม่น้อยที่สนใจการเคลื่อนย้ายถ่ายเทวัฒนธรรม ผู้คนทรัพยากร และความคิดทางสังคมข้ามพรมแดน เช่นในงานศึกษาของรัตนา โตสกุล ว่าด้วย “วัฒนธรรมข้ามพรมแดน”²⁴ โดยพิจารณาประสบการณ์การเป็นคนข้ามแดนของผู้ลี้ภัยชาวลาวในสหรัฐอเมริกา ในประเด็นที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับ “วัฒนธรรมข้ามพรมแดน” ซึ่งได้สะท้อนการผลิตวัฒนธรรมใหม่ที่มีลักษณะผสมผสานทางวัฒนธรรม (cultural hybridity) จากวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมจากกระแสโลกาภิวัตน์ในแบบอเมริกา ซึ่งแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของวัย เพศ การศึกษา อาชีพ ชนชั้น สถานการณ์ และประสบการณ์ก่อนและหลังการอพยพเข้ามาในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีทั้งการผสมผสาน ต่อรอง และท้าทายความหมายจากวัฒนธรรมลาว ทั้งนี้โครงสร้างทางเศรษฐกิจทุนนิยมของสหรัฐอเมริกามีความซับซ้อนใหญ่โตเกินกว่าที่พวกเขาจะต่อรองหรือท้าทาย สะท้อนการปฏิบัติการทางสังคมของผู้ลี้ภัยชาวลาวในอเมริกา ที่ยังถูกกำหนดด้วยความสัมพันธ์เชิงครอบงำในฐานะของการเป็นคนชายขอบในสังคมนี้

เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ของ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ เรื่อง “พื้นที่ อำนาจและวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนบริเวณพรมแดน กัมพูชา ลาวภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง”²⁵ ได้ศึกษาบริเวณพื้นที่ พรมแดนกัมพูชาและลาวแห่งหนึ่ง ที่ครั้งหนึ่งมีหลายฝ่ายต่อสู้ช่วงชิงซึ่งกันเพื่อครอบครองอาณาบริเวณดังกล่าว หลังยุคอาณานิคมเกิดการขีดเส้นเขตแดนทำให้บริเวณนี้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชา แต่ลาวได้ให้ความหมายแก่พื้นที่นี้ว่าเป็นดินแดนที่สูญเสียไป กลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่ตกเป็นพลเมืองกัมพูชาหลังการขีดเส้นเขตแดนถือว่าตนเป็นคนลาว และยังคงมีความสัมพันธ์กับคนลาวในประเทศลาว เมื่อเกิดกระแสการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงรัฐกัมพูชาได้ให้นิยามความหมายของพื้นที่นี้ซ้อนทับกันระหว่างพื้นที่การผลิตทางเศรษฐกิจ และพื้นที่อนุรักษ์กลุ่มชาติพันธุ์ลาวในกัมพูชาได้ต่อต้านอย่างเปิดเผย และนำเอากฎเกณฑ์ตามประเพณีของท้องถิ่นอัตลักษณ์ที่ล้นไหล และลักษณะของพื้นที่พรมแดนที่เป็นแม่น้ำมาใช้ในการต่อรอง แต่หลังจากเกิดเหตุวิกฤติทรัพยากรปลา คนกลุ่มนี้เลือกที่จะเข้ามาเป็นแรงงานอพยพในประเทศไทย

²⁴รัตนา โตสกุล, “วัฒนธรรมข้ามพรมแดน เสือนเคยอยู่ อยู่เคยนอน ต้องจรจำลา ชาวลาวลี้ภัยในสหรัฐอเมริกา”, *ความไกลหลของวัฒนธรรมศึกษา ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2552), : 178-361.

²⁵ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, “พื้นที่ อำนาจและวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนบริเวณพรมแดน กัมพูชา ลาวภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.

ในงานวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ เรื่อง “อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย”²⁶ ได้ให้ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองวัฒนธรรม การเปิดพื้นที่ทางสังคม และการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้เลือกพื้นที่วิจัยในลักษณะที่เป็นเวทีแบบต่างๆ ซึ่งมีผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันในหลายพื้นที่ เช่น เชียงของ เชียงแสน ท่าสองยาง แม่อาฮง-ฝาง และปางมะผ้า ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ชายแดนที่มีการเคลื่อนไหวของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชาติมาโดยตลอด ในขณะเดียวกันบางพื้นที่ เช่น ไนบ่บารซาร์ และมังคอปยุ แม้จะมีพื้นที่ชายแดน หากแต่เป็นพื้นที่ซึ่งมีการเคลื่อนไหวของสินค้า ผู้คนและปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ในลักษณะเดียวกัน พื้นที่ซึ่งได้รับการเลือกสรรใน โครงการวิจัยชิ้นนี้จึงมิใช่หมู่บ้าน หากแต่เป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งปรับเปลี่ยนและเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจถูกผลิตซ้ำและสร้างใหม่ในการเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มต่างๆ ซึ่งไปมาหาสู่และทำการค้าตามแนวชายแดนและข้ามพรมแดนรัฐชาติ ในขณะเดียวกันพื้นที่วิจัยแต่ละพื้นที่ก็มีบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป มีคำถามเฉพาะและมีบทเรียนที่จะช่วยให้เราทำความเข้าใจอำนาจ พื้นที่และการเมืองวัฒนธรรมจากเงื่อนไขของความแตกต่าง มากกว่าความคล้ายคลึงหรือการมองหาข้อสรุปรวบยอด ในที่นี้ขอยกตัวอย่างงานศึกษาในพื้นที่ชายแดน ได้แก่งานของ โสภิตา วีรกุลเทวัญ, วาสนา ละอองปลิว, อรัญญา ศิริผล, ทวีจ จตุรพฤกษ์ และขวัญชีวัน บัวแดง

งานศึกษาพื้นที่ชายแดน เชียงของ ของ โสภิตา วีรกุลเทวัญ²⁷ ได้อธิบายว่า ท่ามกลางบริบททางการเมือง และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ได้มีผลกระทบต่อการปรับบทบาทเมืองเชียงของตลอดเวลา อำนาจที่เข้ามาในพื้นที่มิได้มีเพียงอำนาจใดอำนาจหนึ่งเท่านั้น และก็มีได้มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ชายแดนแห่งนี้ได้อย่างเบ็ดเสร็จ จึงทำให้เห็นวัฒนธรรมชายแดนที่ยังคงมีร่องรอยของเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้ถูกใช้เพื่อต่อรองในสถานการณ์ต่างๆ โสภิตาได้ยกประสบการณ์ผู้หญิงบนพื้นที่การค้าในแถบชายแดนเชียงของ ซึ่งได้สร้างหรือใช้เครือข่ายทั้งที่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ในกลุ่มชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์และความคุ้นเคยที่สร้างตลอดเส้นทางการค้า ตลอดจนความรู้และการปฏิบัติตน เพื่อสร้างระบบความไว้วางใจระหว่างคู่ค้า ความสัมพันธ์ที่หลากหลายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นต้นทุนสำคัญของผู้หญิงบนพื้นที่การค้าที่นำมาต่อรองกับอำนาจและสถานการณ์ต่างๆที่ต้องเผชิญ

²⁶ยศ สันตสมบัติ, “อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย” (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551).

²⁷โสภิตา วีรกุลเทวัญ, “เชียงของ ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์:การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย.

เช่นเดียวกับพื้นที่เชียงแสน ในงานวิจัยของ วาสนา ละอองปลิว²⁸ ที่กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่เชียงแสน ได้ส่งผลกระทบต่อการนำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่มีความเคลื่อนไหวระหว่างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และอัตลักษณ์แห่งชาติ ในบริบทการค้า การท่องเที่ยว หรือการเข้าสู่เส้นทางแรงงานข้ามชาติ การนำเสนอตัวตนในฐานะของกลุ่มสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ถูกเลือกมาใช้ แต่ในขณะที่สัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจอื่น เช่น รัฐ อัตลักษณ์แห่งชาติกลับถูกเลือกใช้มากกว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่ถูกทำให้เลื่อนกลางลง

ทั้งในกรณีเชียงแสนและเชียงของ จะเห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์และการขยายตัวทางการค้าเพิ่มมากขึ้น แต่ความเป็นชาติพันธุ์ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของผู้คนในท้องถิ่น การต่อรองทางการค้าผ่านความเป็นชาติพันธุ์ยังคงดำเนินไปอย่างเข้มข้น และมีพลังในการคัดง้างกับอำนาจอื่นบนพื้นที่ชายแดน

การศึกษาประสบการณ์ของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นในอำเภอฝาง ของ อรัญญา ศิริผล²⁹ พบว่าชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากและขายแรงงานอยู่ในฝั่งไทยนั้น มีความหลากหลายภายในค่อนข้างมาก และมีการแบ่งกลุ่มตามเมืองที่อพยพมา และช่วงเวลาที่มีการอพยพ มีการแบ่งแยกระหว่างไตเก่า หรือชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากเป็นเวลานาน กับไตใหม่หรือไตนอกซึ่งเพิ่งจะอพยพเข้ามา ทั้งสองกลุ่มนี้แม้จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมีการรวมกลุ่มกันในงานบุญของชาวไทใหญ่ แต่ในเวลาเดียวกันกลับมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ขัดแย้งกัน เพราะไตเก่าเป็นนายจ้าง ไตใหม่เป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดการกีดกันพื้นที่ ระหว่างไตเก่ากับไตใหม่ นอกจากประเด็นดังกล่าวแล้วข้อค้นพบสำคัญอีกประการหนึ่งของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ กระบวนการกลายเป็นสินค้าของคนพลัดถิ่น แรงงานชาวไทใหญ่ถูกกระทำให้เป็นสินค้าในบริบทของการขยายตัวของทุนนิยมไปสู่พื้นที่ชายแดน ท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ในพม่า ชาวไทใหญ่ถูกเบียดขับจากความรุนแรงโดยน้ำมือของทหารพม่า เมื่ออพยพข้ามพรมแดนเข้ามายังประเทศไทย ชาวไทใหญ่ได้กลายเป็นแรงงานพลัดถิ่นราคาถูก หรือเป็นสินค้าสำหรับการถกฉวยประโยชน์จากรัฐไทยและระบบทุนนิยมที่มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดด้วยการลดต้นทุนการผลิต

²⁸ วาสนา ละอองปลิว, “เชียงแสน การค้า การท่องเที่ยวและความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดน” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

²⁹ อรัญญา ศิริผล, “คนพลัดถิ่นกับการกลายเป็นสินค้า: ประสบการณ์ชีวิตของชุมชนไทใหญ่กับการค้าแรงงานในมิติทางสังคม วัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-พม่า” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

งานของทวิช จตุรพฤกษ์³⁰ ได้อธิบายไว้ว่า การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่ปรากฏขึ้นควบคู่กับการขยายตัวของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ในปางมะผ้าต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การผลิตและซื้อขายของที่ระลึกในฐานะสินค้าทางชาติพันธุ์จึงไม่ใช่เป็นเพียงการทำสิ่งของออกมาขายเท่านั้น แต่เป็นการนำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในรูปแบบของสินค้า ซึ่งเป็นยุทธวิธีการนำเสนอตนเองที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขสถานการณ์และผลประโยชน์ที่ไม่หยุดนิ่ง ส่งผลให้พรมแดนชาติพันธุ์ของชนกลุ่มต่างๆ ปร่าเลือนและสุมัง อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่ถูกนำเสนอในรูปแบบสินค้ายังเป็นการคั่นรันท่อสู้ และเจรจาต่อรองด้วยการทลายพรมแดนชาติพันธุ์ที่เคยเป็นสิ่งที่ใช้แบ่งแยกตนเองออกจากคนอื่น กลับกลายเป็นการหยิบยืม ผลควยสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ก่อให้เกิดการสร้างพรมแดนทางชาติพันธุ์ใหม่ขึ้นมา

ในงานวิจัยของขวัญชีวัน บัวแดง ที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกะเหรี่ยงและคนเมืองในพื้นที่อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก³¹ ได้พบว่า ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ระหว่างกะเหรี่ยงและคนเมืองที่อยู่ในพื้นที่ มีการปรับเปลี่ยนไปตามโครงสร้าง และรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐไทย รัฐพม่า รัฐกะเหรี่ยง กองกำลังกะเหรี่ยงกลุ่มต่างๆ และกลุ่มอำนาจในพื้นที่ ในลักษณะนี้ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและคนเมืองจึงมีความซับซ้อน มีลำดับที่เปลี่ยนไปตามพื้นที่และเวลา กล่าวคือ ความเป็นชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและคนเมือง มีนิยามและบทบาทที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัย ขึ้นอยู่กับวาทกรรมและปฏิบัติการของกลุ่มอำนาจต่างๆ ที่เข้ามาควบคุมพื้นที่และทรัพยากรที่ต่างกันออกไปจากยุคที่รัฐไม่ได้เข้ามาควบคุม ทำให้ผู้คนสามารถทำมาหากินและเคลื่อนไหวข้ามแดนได้อย่างสะดวก การเป็นคนไทย เป็นคนเมือง หรือเป็นกะเหรี่ยง ไม่ได้มีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพยากร ต่อเมื่อรัฐกะเหรี่ยงและรัฐไทยเข้ามาควบคุมพื้นที่และต่างก็มีกระบวนการสร้างชาติให้กับคนในพื้นที่ ทำให้ความเป็นกะเหรี่ยงและความเป็นไทย มีความสำคัญและถูกเชื่อมโยงเข้ากับการเป็นเจ้าของดินแดนและทรัพยากรในพื้นที่ โดยกองกำลังกะเหรี่ยงเคเอ็นอยู่ในยุคที่เจริญรุ่งเรืองเนื่องจากได้ควบคุมพื้นที่ที่ให้สัมปทานป่าไม้และเป็นช่องทางการค้าข้ามแดน ยุคนี้จึงเป็นยุคที่คนกะเหรี่ยง คนเมืองและคนกลุ่มอื่นๆ ในฝั่งไทยร่วมมือกันทำธุรกิจในพื้นที่ และสุดท้ายเมื่อรัฐกะเหรี่ยงแตกสลายไปทำให้คนกะเหรี่ยงฝั่งพม่าต้องเข้ามาอยู่ในฝั่งไทย และต้องพึ่งพารัฐไทย

³⁰ ทวิช จตุรพฤกษ์, “พรมแดน อัตลักษณ์ และกระบวนการกลายเป็นสินค้า: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

³¹ ขวัญชีวัน บัวแดง, “พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์กะเหรี่ยง-คนเมือง” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

และคนไทยมากขึ้น วาทกรรมและปฏิบัติการของรัฐไทยปัจจุบันที่เชื่อมโยงการไม่มีบัตรประชาชน
 เท่ากับการเป็นคนผิดกฎหมายและไม่มีสิทธิในฐานะพลเมืองไทย ทำให้คนกะเหรี่ยงจำนวนหนึ่งที่
 อยู่ฝั่งไทยมานานแต่ไม่มีบัตรประชาชนและผู้ที่ยอพยพเข้ามาใหม่ ตกอยู่ในฐานะที่เป็นเบี้ยล่างและ
 เข้าไม่ถึงทรัพยากรต่างๆ แต่ในความสัมพันธ์ที่เป็นจริงระหว่างคนกะเหรี่ยงและคนเมืองในพื้นที่
 อาจมีรูปแบบที่หลากหลายที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิมและ
 สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในแต่ละกลุ่มด้วย

นอกจากนั้นยังมีบทความของ ขวัญชีวัน ที่ได้ศึกษาข้อมูลบริเวณพื้นที่เดียวกัน คือบทความ
 “พิจารณาความเป็นกะเหรี่ยงจากการแสดง จำ”³² ได้อธิบายว่า การสานต่อการแสดงละครจำ เป็น
 การแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ของคนกะเหรี่ยงที่อาศัยบริเวณชายแดนที่ต่างจากบริเวณอื่น การแสดง
 ละครจำที่มีต้นกำเนิดมาจากวัฒนธรรมอื่นแต่ได้ถูกทำให้มีความหมายในบริบทเฉพาะกลุ่ม
 วัฒนธรรมของตน ได้แก่ เรื่องความศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และอยู่เย็นเป็นสุข เป็น
 การแสดงออกซึ่งเรื่องราวของคนกะเหรี่ยง ละครจำได้ก่อให้เกิดความหมายในเชิงปฏิบัติที่เกี่ยวพัน
 กับการสร้างตัวตนของคนกะเหรี่ยงและขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมของคนกะเหรี่ยง

จากที่ได้ทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ชายแดนที่กล่าวมา เราจะพบว่างานศึกษาชายแดน
 ในทางวิชาการในระดับกว้างนั้น จะมีพัฒนาการและมีข้อถกเถียงที่หลากหลาย ตลอดจนมีมุมมอง
 และแนวคิดใหม่ๆ ในการเสนอภาพชายแดน ซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสังคม
 ชายแดนมากขึ้น ความสนใจส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการพัฒนาต่างๆตามแนวคิดอนุภูมิภาคกลุ่ม
 น้ำโขง หรือเกิดจากประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น คนพลัดถิ่น ปัญหาผู้ลี้ภัย
 สงคราม ปัญหาแรงงานอพยพ การไหลบ่าของสินค้า ยาเสพติด และสิ่งผิดกฎหมายอื่นๆ ข้ามชาติ
 ในลักษณะ “ชายแดนในฐานะที่เป็นปัญหา” แต่กระนั้นยังพบว่าการศึกษาชายแดนลักษณะ
 “ชายแดนในฐานะที่เป็นโอกาส” ยังมีน้อย และงานส่วนใหญ่ที่มุ่งศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ที่ชายแดน มัก
 มุ่งมองในลักษณะ “คนกลุ่มล่าง” “คนกลุ่มรอง” “ผู้ถูกกระทำ” หรือ “กลุ่มชายขอบ” ของพื้นที่
 ชายแดน ปรากฏว่างานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่มีอำนาจบนพื้นที่ชายแดนยังไม่เกิดขึ้น ดังนั้น
 การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอด ซึ่งเป็นกลุ่มคนผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมใน
 พื้นที่ชายแดนแม่สอด จะช่วยเติมเต็มความรู้ในประเด็นที่ขาดหายไปในงานศึกษาพื้นที่ชายแดนได้
 อีกทางหนึ่ง

³² ขวัญชีวัน บัวแดง, “พิจารณาความเป็นกะเหรี่ยงจากการแสดง จำ” วาทกรรมอัตลักษณ์ (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547) : 1-30.

1.2.2 การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนในสังคมไทย

ในกลุ่มนี้ได้แบ่งประเด็นงานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จีน ไว้เป็น 2 กลุ่มย่อย เพื่อให้เห็นจุดเน้นที่ต่างกัน โดยในรายละเอียดแต่ละประเด็นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1.2.2.1 ข้อถกเถียงเรื่อง “ความเป็นจีน” (degree of chineness)

ในวงการศึกษารื่องคนจีนและสังคมจีนในไทย งานของสกินเนอร์ เรื่อง *“Chinese Society in Thailand”*³³ ถือเป็นงานคลาสสิกที่มีอิทธิพลสูง สกินเนอร์ได้เสนอกระบวนทัศน์การกลืนกลาย (Assimilation paradigm) เพราะมีพื้นฐานความคิดว่า “ความเป็นจีน” และ “ความเป็นไทย” ในสังคมไทยนั้นมีลักษณะตายตัวและไม่มีความเป็นจีนชนิดที่ผสมลักษณะของ “ความเป็นไทย” อยู่ทางเลือกของคนจีนก็คือ หากไม่เป็นจีนก็ต้องเป็นไทย และ “สังคมจีนสยาม” ที่ผสมผสาน “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นจีน” ไม่มี แม้ว่ารัฐไทยในสมัยหลังจะพยายามผ่อนคลายการบังคับให้เลือกข้างในการแสดงตัวเป็นไทยหรือจีน

เกษียร เตชะพีระ แสดงความสงสัยต่อทัศนะ กระบวนทัศน์การกลืนกลาย (Assimilation paradigm) ของสกินเนอร์ เกษียรเห็นว่า “ความเป็นจีน” หรือ “ความเป็นไทย” อย่างสุดขั้วนั้นเกิดขึ้นภายใต้วาทกรรมชาตินิยมและเชื้อชาตินิยมไทยและจีน ซึ่งไม่มีพื้นที่ให้สังคม “จีนสยาม” ในบทความ “ความเป็นจีนในสยาม (ตอนต้น)” และ “ความเป็นจีนในสยาม (ตอนจบ)”³⁴ เกษียร ยกประสพการณ์จริงที่เห็นชนชั้นกลางแสดงความชื่นชมซาบซึ้งในเพลงตลอดลายมังกรในภาษาไทย ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความเมินเฉยต่อเพลงในลักษณะชาตินิยมที่ร้องเป็นภาษาจีน ทำให้เห็นว่าความเป็นกลุ่ม “จีนสยาม” มีตัวตนอยู่จริง “ความเป็นจีนสยาม” จึงไม่ใช่ “ความเป็นจีน” “ความเป็นไทย” หรือ “ความเป็นครึ่งจีนครึ่งไทย” แต่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอม “ความเป็นจีนสยาม” ที่ก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้นเฉพาะเจาะจงในแผ่นดินไทย

บทบรรณาธิการของ วรศักดิ์ มหัทธโนบล ในหนังสือ *“การเมืองจีนสยาม : การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเล ค.ศ.1924-1941”*³⁵ ของ เออิจิ มูราชิม่า ที่กล่าวว่ากระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของจีนสยามผูกพันกับความเป็นไทยมาก และความเป็นไทยในช่วงนั้นก็ เป็นช่องทางที่เอื้อต่อความอยู่รอดและมีประโยชน์มากกว่าความเป็นจีน จีนสยามจึงได้ปรับรูปแบบของตนให้มีความเป็นไทย และแม้จะมีการพยายามรักษาความเป็นจีนของตนเอาไว้แต่ก็มีข้อจำกัด

³³ จี. วิลเลียมสกินเนอร์ แปลโดย พรณิ จัตรพลรักษ์ และคณะ, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*.

³⁴ เกษียร เตชะพีระ, “ความเป็นจีนในสยาม(ตอนต้น)” และ “ความเป็นจีนในสยาม(ตอนจบ)”, *ตลอดลายมังกร : รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม* (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537) : 47-56.

³⁵ เออิจิ มูราชิม่า แปลโดย วรศักดิ์ มหัทธโนบล, *การเมืองจีนสยาม : การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ.1924-1945*, (กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยจีนศึกษาสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539).

และล้มเหลวในการขยายอำนาจความเป็นจีนให้คนรุ่นหลัง ซึ่งในตอนท้ายวรรคนี้ มัทธโนบล กล่าวไว้ว่า ความเป็นจีนจะสลายไปในที่สุด เหลือแต่ร่องรอยทางวัฒนธรรมเท่านั้น

งานศึกษาเรื่อง “Double identity : the Chinese in modern Thailand”³⁶ ของ Coughlin ได้เสนอว่า กลุ่มชาติพันธุ์จีนในสังคมไทยมีลักษณะเป็น “ทวิอัตลักษณ์”(Double identity) ชาวจีนในประเทศไทยมีลักษณะความยืดหยุ่นสูง ความเข้มข้นของ “ความเป็นไทย” หรือ “ความเป็นจีน” จะแปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ขึ้นอยู่กับความสนใจหรือผลประโยชน์ในสถานการณ์นั้น ชาวจีนใช้บทบาท “ความเป็นไทย” ในสถานการณ์หนึ่ง แล้วสามารถสลับไปใช้ “ความเป็นจีน” ได้ในอีกสถานการณ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ได้เขียนคำนำแก่นหนังสือ “แอลอคลายมังก์”³⁷ ของเกษียร เตชะพีระ ก็มีความเห็นที่สนับสนุนต่อแนวคิดนี้ ผ่านการเสนอข้อสรุปถึงนัยยะสำคัญของโครงสร้างความคิดของเกษียรใน “แอลอคลายมังก์” ข้อสรุปของนิธิ กล่าวไว้ว่า “จีนสยาม” มิใช่จีน ที่มี “ความเป็นจีน” ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่เป็นผลผลิตของสังคมไทย ซึ่งตัวตนของเขามีอยู่เฉพาะในบริบทสังคมไทยเท่านั้นและในหนังสือ “วัฒนธรรมความจน” นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ไว้อย่างชัดเจนถึง “ความเป็นจีน” ในไทย เช่น ความหมายของงานตรุษจีนก็มีได้เหมือนที่ปฏิบัติกันในประเทศจีน และ “ความเป็นจีน” นั้นในช่วงที่กระแสดานิยมไทยมีอิทธิพลสูงก็มีสิ่งที่ยังแสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง แต่ในปัจจุบัน “ความเป็นจีน” กลับเป็นสิ่งที่คนไทยเกือบทุกระดับชั้นยอมรับได้ง่ายๆ เป็นกระบวนการปรับทัศนะเกี่ยว “ความเป็นจีน” ตามเงื่อนไขหรือปัจจัยแวดล้อมที่เปลี่ยนไปในบริบทของสังคมไทย³⁸

แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะทางชาติพันธุ์ที่ขึ้นอยู่กับบริบทปรากฏในงานศึกษา “จีนภูเก็ต” ของ ศุติมาน นฤมล วงศ์สุภาพ³⁹ ซึ่งอธิบายไว้ว่า “จีนภูเก็ต” คือ เอกลักษณ์ที่ถูกสร้างในบริบทของคนจีนที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมจีนช่องแคบ (strait Chinese) ที่เรียกว่าจีนบาบ๋า แต่เป็นจีนบาบ๋าที่พูดภาษาภูเก็ต ปนฮกเกี้ยน ปนฝรั่ง มากกว่าภาพของจีนที่รัฐไทยนิยามไว้ งานชิ้นนี้ได้ศึกษาถึงพลังของคนจีนโดยมองผ่านตระกูลงานทวิ ที่เป็นกลุ่มทุนนายเหมืองอันเป็นลักษณะเฉพาะของภาคใต้ ซึ่งมีการสะสมทุนเติบโตในธุรกิจเหมืองแร่และธุรกิจทางเกษตรอย่างเงียบๆ และมีวิถีชีวิตที่สมถะไม่อยู่ในกระแสของสังคมและของรัฐ ต่างจากทุนการเงิน ทุนธุรกิจก่อสร้างหรือทุน

³⁶ Richard J. Coughlin, “Double identity: the Chinese in modern Thailand” Hong Kong University, 1960).

³⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, แอลอคลายมังก์ : รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2537), หน้า 7-10.

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมความจน (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2541), หน้า 80-81.

³⁹ ศุติมาน นฤมล วงศ์สุภาพ, สายใยตระกูลงานทวิ แลวิถีและพลังมังก์ใต้ (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544).

อุตสาหกรรมใหม่ ความสำคัญของงานนี้คือ ทำให้เข้าใจชีวิตคนจีนบนเกาะภูเก็ต ที่มีสายวัฒนธรรม เชื่อมต่อระหว่างจีนช่องแคบลายกับจีนแผ่นดินใหญ่ซึ่งกลืนกลายตนเองเป็นจีนพันธุ์ใหม่ (hybridity) ที่เรียกว่า “จีนภูเก็ต” อันเป็นจีนที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวแบบจีนบาบ๋า เป็นการมองกลุ่มทุนจีนที่มีชีวิต มีความล้มเหลว มีการต่อสู้ดิ้นรน เรียนรู้ และปรับตัวกับบริบทที่เขาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมนั้น

งานศึกษากลุ่มทุนจีนในภูเก็ต ของสุลิมาน นฤมล วงศ์สุภาพ นับว่าแตกต่างจากการศึกษากลุ่มทุนจีนทั่วไปที่อิงอยู่กับแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแต่กลับให้เห็นภาพของกลุ่มทุนท้องถิ่นในด้านมิติอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และความเป็นท้องถิ่น และมีประโยชน์อย่างมากสำหรับแนวทางการศึกษาของผู้เขียน การศึกษาในลักษณะเช่นนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจในท้องถิ่นที่มีความเปลี่ยนแปลงบนรากฐานของตนเอง

จากการพิจารณาความเห็นต่อ “ความเป็นจีน” ที่ปรากฏในงานศึกษาต่างๆ อาจสรุปได้ว่าคนจีนในประเทศไทยแตกต่างจากคนจีนในแผ่นดินใหญ่ และไม่เหมือนคนจีนพลัดถิ่นที่ใดๆในโลก คนจีนในไทยเป็นผลผลิตของสังคมไทยคือเป็น “จีนสยาม” ตามคำของเกษียร หรือเป็น “เจ๊ก” ตามคำของนิธิ⁴⁰ ดังนั้น “ความเป็นจีน” ของชาวจีนในประเทศไทย จึงเป็นสิ่งประดิษฐ์เฉพาะที่พวกเขาสร้างเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับบริบทรอบๆ ตัวที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขแวดล้อมทั้งรัฐและบริบทเฉพาะในท้องถิ่นที่กลุ่มคนจีนอาศัยอยู่จริง

จากข้อถกเถียงและประเด็นต่างๆเกี่ยวกับ “ความเป็นจีน” “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นจีนสยาม” ข้างต้น มีนัยยะและประเด็นที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบคิดและแนวทางในการศึกษากลุ่มจีนในแม่สอด คือ “จีนแม่สอด” มีความประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของตนเอง “จีนแม่สอด” จึงมิใช่ “จีน” ที่เหมือนคนจีนในแผ่นดินใหญ่ “จีนเยวราช” หรือ “จีนภูเก็ต” แต่เป็นคนกลุ่มหนึ่งที่มีตัวตนมีความเฉพาะในบริบทสังคมชายแดน ไม่ว่าจะมองในแง่วัฒนธรรม ภูมิหลัง ประสบการณ์ สถานะ บทบาททางเศรษฐกิจและการเมือง จีนแม่สอดเป็นคนจีนชายแดนที่เข้ามาทำการค้าที่ต้องอาศัยการสร้างเครือข่ายทางการค้าที่หลากหลาย สัมพันธ์กับอำนาจหลายฝ่ายทั้งกับรัฐบาลไทย รัฐบาลพม่า รัฐกะเหรี่ยง และกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่อยู่ตามชายแดน เพื่อเรียกร้อง ต่อรอง ทางด้านผลประโยชน์ และสร้างพื้นที่ทางสังคม อันที่จะทำให้การค้ากลุ่มตนสามารถดำเนินไปได้ อย่างราบรื่นมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้การศึกษาเกี่ยวกับ “ความเป็นจีน” “คนจีน” หลักเกณฑ์กำหนดระดับ “ความเป็นจีน” (degree of Chineseness) ซึ่งรวมถึงความเป็นพลเมืองไทยและสิ่งบ่งชี้อัตลักษณ์ของตนเอง ถูก

⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 11-13.

นำไปใช้ในการอธิบายปัญหาการผสมผสานหรือบูรณาการคนจีนในสังคมไทยด้วย เช่น งานศึกษาที่มองการใช้นโยบาย “ชาตินิยม” (nationalism) ของรัฐที่ส่งผลต่อ “ความเป็นจีน” (degree of Chineseness) และการดำเนินนโยบายต่างๆของรัฐที่มีผลกระทบต่อชาวจีน ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของ ภูวดล ทรงประเสริฐ เรื่อง “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2575-2500)”⁴¹ และ “จีนโพ้นทะเลสมัยใหม่”⁴² งานของ เพ็ญพิสุทธ์ อินทกริรมย์ เรื่อง “คนจีนกับรัฐไทย” (พ.ศ. 2475-2487)⁴³ เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์ เรื่อง “ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก”⁴⁴

วิทยานิพนธ์ของ ภูวดล ทรงประเสริฐ เรื่อง “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2475-2500)” กล่าวถึงนโยบายของรัฐไทยที่มีต่อชาวจีนนับตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงปี พ.ศ. 2500 ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลในช่วงระยะดังกล่าวมีนโยบายและการดำเนินการในทางปฏิบัติกับคนจีนค่อนข้างเข้มงวดและจริงจัง แต่ขณะเดียวกันด้วยความจำเป็นที่รัฐต้องพึ่งพาคนจีนในทางเศรษฐกิจ ทำให้รัฐต้องประนีประนอมกับคนจีนโดยไม่มีการปฏิบัติตามนโยบายบางประการ อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ก็นำเสนอเพียงแต่ตัวนโยบายเท่านั้น มิได้อธิบายถึงสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้รัฐไทยได้ดำเนินการกับคนจีนและมีได้อธิบายถึงจุดประสงค์และผลกระทบจากการที่รัฐไทยได้ออกนโยบายต่างๆ มาใช้ในการควบคุมชาวจีนอย่างชัดเจน

ในเรื่อง “จีนโพ้นทะเลสมัยใหม่” คำอธิบายก็ยังวนเวียนอยู่กับสาเหตุหรือปัจจัยที่คนจีนต้องอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย และคำอธิบายเกี่ยวกับนโยบายและการปกครองดูแลของรัฐที่มีต่อคนจีนตามบริบทของยุคสมัย โดยเฉพาะช่วงที่ได้รับความสนใจมากในงานศึกษารัฐไทยกับคนจีนคือในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในงานชิ้นนี้ก็ได้แสดงให้เห็นว่าได้มีความเข้มงวดกับคนจีนเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนจีนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองในเมืองจีน ซึ่งช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่ารัฐไทยในสมัยนี้มีความเข้มงวดกับคนจีนในทางการเมืองเป็นอย่างมาก

เช่นเดียวกับงาน เพ็ญพิสุทธ์ อินทกริรมย์ เรื่อง “คนจีนกับรัฐไทย” ที่ได้ต่อยอดงานศึกษาของ ภูวดล โดยศึกษาการดำเนินการของรัฐไทยที่มีต่อคนจีนตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (2481-2487) ได้อธิบายว่า รัฐไทยได้มีแนวคิด “ชาตินิยมไทย” จึงทำ

⁴¹ ภูวดล ทรงประเสริฐ, “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2575-2500)”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

⁴² ภูวดล ทรงประเสริฐ, จีนโพ้นทะเลสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : บริษัทแบรนด์เอจ, 2547).

⁴³ เพ็ญพิสุทธ์ อินทกริรมย์, “คนจีนกับรัฐไทย (พ.ศ. 2475-2487)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

⁴⁴ เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์, “ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

ให้มีการดำเนินการกับคนจีนในลักษณะที่แตกต่างกัน คือ รัฐจะมีความเข้มงวดกับคนจีนในทาง การเมือง แต่จะมีการผ่อนผันให้กับคนจีนในทางเศรษฐกิจและแทบจะไม่ดำเนินการกับคนจีน ในทางสังคมและวัฒนธรรม

งานศึกษาในลักษณะการสร้างสำนึกความเป็นชาติส่วนใหญ่ก็จะเป็นการศึกษาในกรุงเทพฯ อาจเป็นเพราะตำแหน่งแห่งที่ (position) ของคนจีนที่อยู่ใกล้ชิดศูนย์กลางอำนาจในบริบทนั้น ทำให้ งานศึกษาในลักษณะนี้ให้น้ำหนักแก่อำนาจของรัฐที่เข้ามาควบคุมคนจีน หรือนโยบายของรัฐที่ นำมาใช้ปฏิบัติกับคนจีน ทำให้เห็นภาพของคนจีนในลักษณะที่ถูกกระทำจากรัฐ ไม่ได้สนใจศึกษา การเลือกแสดงอัตลักษณ์ของคนจีนและการปรับตัวไปตามบริบทของเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

งานศึกษาของ เกษวดี พุทธภูมิพิทักษ์ เรื่อง “ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ใน อำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก” ที่ได้ศึกษาผลกระทบจากอำนาจรัฐที่ส่งผลต่อการแสดงตัวตนของ คนจีนในอำเภอมือง จังหวัดพิษณุโลก โดยเปรียบเทียบอำนาจรัฐ 2 สมัยด้วยกัน คือ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม กับสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผลของการศึกษาพบว่า คำนิยาม “ความเป็นจีน” ของ คนจีนพิษณุโลก มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบท อย่างเช่นในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม “ความ เป็นจีน” ก็ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการดำเนินการสร้างชาติโดยดำเนินนโยบายรัฐนิยม ส่วนใน สมัยจอมพลสฤษดิ์ ท่ามกลางกระแสต่อต้านคอมมิวนิสต์ ความเป็นจีนจึงเน้นชาวจีนผู้เชิดชูสถาบัน พระมหากษัตริย์และการทำตัวเป็นชาวพุทธ อย่างไรก็ตาม คำนิยาม “ความเป็นจีน” ก็มีได้เป็นการ นิยามเพื่อตอบสนองกับคำนิยามความเป็นจีนโดยรัฐเท่านั้น กลับได้แสดงถึงการนิยาม “ความเป็น จีน” ภายใต้บริบทวิถีชีวิตของพวกเขาและภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนด้วยกันและระหว่าง ชาวจีนกับกลุ่มอื่นๆ

แม้งานจีนศึกษาที่กล่าวมานี้จะสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับคนจีนในสังคมไทย เพื่ออธิบายความซับซ้อนภายใต้เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปของการเมืองและสังคมไทย แต่ประเด็น การวิเคราะห์วงเวียนอยู่กับประเด็นอำนาจรัฐที่มีผลกับคนจีน ในลักษณะที่รัฐมีอำนาจเหนือการ แสดงตัวตนของคนจีน ทั้งที่อีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นอุปการทางเศรษฐกิจที่คนจีนมีต่อรัฐ เพื่อ อิงอำนาจรัฐในการสร้างตัวตนอย่างมั่นคงในสังคมไทย

มีงานเขียนที่อธิบายชีวิตของคนจีนในสังคมไทยที่แตกต่างจากงานเขียนอื่นๆ เพราะเน้นปัจจัย หลากหลายที่มีผลกระทบต่อคนจีนนอกเหนือจากอำนาจรัฐ และยังแสดงให้เห็นถึงการต่อรอง ต่อสู้ กับปัจจัยต่างๆ ที่บีบคั้น คือ วิทยานิพนธ์ของสิทธิเทพ เอกสิทธิพงษ์ เรื่อง “ชีวิตสามัญชนจีนใน

กรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2500-2517”⁴⁵ ที่พยายามเข้าใจชีวิตสามัญชนจีนในกรุงเทพฯ สิทธิเทพได้อธิบายว่า ระหว่างทศวรรษ 2500-2510 เป็นช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างซับซ้อนและรวดเร็ว ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตสามัญชนจีนที่ยากจนที่ต้องเผชิญกับปัญหามากมาย จนไม่สามารถปรับตัวได้ทัน ประกอบกับความขัดแย้งภายในครอบครัวและชุมชนจีนที่ต่างชนชั้นและต่างวัยเลือกตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในวิถีทางที่ต่างกัน กลุ่มคนจีนระดับล่างเลือกที่จะเคลื่อนไหวโดยใช้ความรุนแรงตอบโต้เพื่อต่อต้านโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจ และกฎระเบียบกฎหมายของสังคมที่ไม่เอื้อต่อพวกเขาทำให้เหตุการณ์ “จลาจลพลับพลาไชย” ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2517

1.2.2.2 งานศึกษากลุ่มทุนจีนโดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง

แนวคิดสำคัญที่ใช้ในการศึกษาเรื่องคนจีนในสังคมไทย ก็คือ “แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง” ภายในกรอบแนวคิดนี้ คนจีนจะถูกกล่าวถึงในฐานะ นายทุนและนายหน้าผูกขาด (monopoly-comprador capitalists) ผู้ซึ่งอิงผลประโยชน์ของตนกับอำนาจของชนชั้นศักดินา เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ขณะเดียวกันก็ขูดรีดกดขี่ประชาชนในฐานะเจ้าภาษีนายอากร และในฐานะนายทุนขุนนาง ต่อมาคนจีนได้กลายเป็นกลุ่มชนชั้นกลางของไทย นักวิชาการสายเศรษฐศาสตร์การเมืองวิเคราะห์ว่า ชนชั้นนายทุนไทยอ่อนแอและต้องพึ่งพาชนชั้นอื่น เนื่องจากเป็นคนจีนซึ่งไม่มีอำนาจทางการเมืองเป็นของตนเอง จึงจำเป็นต้องอิงอำนาจและประสานผลประโยชน์ของตนเข้ากับกลุ่มข้าราชการ ขุนนางและพระมหากษัตริย์

ในงานของ สิริลักษณ์ สักดิ์เกรียงไกร ในงาน “ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ. 2394-2453”⁴⁶ ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจของไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจที่มีการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อขายนับตั้งแต่ไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริง ผลกระทบของสนธิสัญญาทำให้การทำหัตถกรรม และอุตสาหกรรมพื้นบ้านสลายตัวเนื่องจากมีสินค้าเข้าที่ราคาถูก อีกประการหนึ่งเกิดจากความต้องการข้าวอย่างมากในตลาดโลก ทำให้ราคาข้าวสูงขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาปลูกข้าวส่งออกโดยการเช่านาหรือเป็นแรงงานรับจ้างทำนาให้กับชนชั้นปกครอง ภายใต้ระบบเศรษฐกิจนี้คนจีนมีอิสระจากระบบไพร่จึงสามารถเข้าควบคุมผลผลิตส่วนเกิน โดยการเป็นข้าราชการหรือกึ่งข้าราชการ เช่น เจ้าภาษีฝิ่น นายอากรสุรา บ่อนเบี้ย และห่วย การเป็นเจ้าภาษีนายอากรเป็นตำแหน่งสำคัญที่ทำให้ทุนสามารถดำเนินธุรกิจอันมีการค้าฝิ่น สุรา บ่อนเบี้ย ห่วย ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ส่วนผลกำไรถูกนำไปลงทุนในกิจการภาษีอากรผูกขาดและกิจการการค้าส่งออก นอกจากนี้ยังร่วม

⁴⁵ สิทธิเทพ เอกสิทธิพงษ์, “ชีวิตสามัญชนจีนในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2500-2517”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.

⁴⁶ สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมภาษณ์, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ. 2398-2453, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2552).

ดำเนินการค้ากับฝ่ายชนชั้นปกครองเดิม ซึ่งการสะสมทุนในลักษณะนี้ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างแท้จริง เพราะไม่ก่อให้เกิดการแบ่งงานกันทำจากภายในระบบเศรษฐกิจ อีกทั้งผลกำไรที่ได้ยังแบ่งกันระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นปกครองเดิม

คำอธิบายเกี่ยวกับระบบเจ้าภีนาเยากรยังได้ปรากฏในลักษณะเดียวกัน ในงานศึกษาของ ญาดา ประภาพันธุ์ เรื่อง “ระบบเจ้าภีนาเยากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น”⁴⁷ โดยที่ ญาดา ประภาพันธุ์ กล่าวว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทางรัฐไทยหันมาใช้วิธีการประมูลผูกขาดภีนาเยากรอย่างเข้มข้น เพื่อให้ได้เงินจำนวนมากและแน่นอน โดยเฉพาะหลังทำสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ.2369) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงจากระบบผูกขาดที่พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินการ มาเป็นระบบที่ให้เอกชนทำการผูกขาดภีนาเยา และผู้ที่ทำการผูกขาดภีนาเยาส่วนมากก็เป็นคนจีน และนอกจากนั้นคนจีนยังได้เข้าไปทำการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยการค้ากับต่างประเทศ นั้นคนจีนมีส่วนร่วมในการดำเนินการของหลวงเป็นอย่างมาก

ในบริบทหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.2475 กลุ่มทุนจีนมิได้เป็นเจ้าภีนาเยากรอีกต่อไป แต่ได้เป็นกลุ่มธุรกิจที่อิงกับอำนาจรัฐเพื่อหาผลประโยชน์ อย่างไรก็ตามการอธิบายสถานะภาพและบทบาทของกลุ่มทุนจีนยังคงใช้ตัวแบบระบบการอุปถัมภ์ ดังเช่นในงานของ สังคิต พิริยะรังสรรค์ เรื่อง “ทุนนิยมขุนนางไทย” (พ.ศ. 2475-2503)⁴⁸ ที่มองว่าเศรษฐกิจตั้งแต่ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นเศรษฐกิจที่เรียกว่า “ทุนนิยมขุนนาง” หรือ “ทุนนิยมโดยรัฐ” กล่าวคือ การที่ชนชั้นนำไทยหรือกลุ่มข้าราชการใช้อำนาจทางการเมืองแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่มนักธุรกิจจีน และกลุ่มธุรกิจจีนเองก็ต้องยอมอยู่ในระบบอุปถัมภ์นี้เพื่อที่จะได้รับความสะดวกในการทำธุรกิจต่อไป เช่นเดียวกับงานของพรณี บัวเล็ก เรื่อง “วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. 2475-2516”⁴⁹ ที่ได้เริ่มศึกษากลุ่มทุนจีนในช่วงเวลาเดียวกัน โดยศึกษาพัฒนาการของกลุ่มนายทุนธนาคารพาณิชย์ที่สำคัญของไทย 4 ตระกูลด้วยกัน คือ ตระกูลหวั่งหลี ลำชา โสภณพานิช และตระกูล พิบูลย์ พรณีอธิบายในลักษณะเดียวกับสังคิต พิริยะรังสรรค์ ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มธุรกิจกับกลุ่มการเมืองเป็นไปในลักษณะอุปถัมภ์ กลุ่มการเมืองต้องการผลประโยชน์จากการให้ความคุ้มครองกลุ่มธุรกิจ ส่วนกลุ่มธุรกิจก็ต้องยอมอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์เพื่อการเจริญเติบโตของธุรกิจ

⁴⁷ ญาดา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภีนาเยากรสมัยกรุงเก่ายุคต้น (กรุงเทพฯ : พันธกิจ, 2528).

⁴⁸ สังคิต พิริยะรังสรรค์, ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503) (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

⁴⁹ พรณี บัวเล็ก, วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. 2475-2516, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2543).

งานอีกเรื่องของพรณี บัวเล็ก เรื่อง “ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ. 2457-2482: บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม”⁵⁰ ในงานชิ้นนี้แตกต่างจากงานที่ศึกษากลุ่มนายทุนโดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองชิ้นอื่นๆ ที่มุ่งเสนอความสำเร็จมากกว่าความล้มเหลว แม้งานชิ้นนี้จะศึกษากลุ่มนายทุน แต่ได้อธิบายให้เห็นภาพความล้มเหลว ที่นายทุนจีนกลุ่มหนึ่งไม่สามารถปรับตัวกับรูปแบบการค้าแบบใหม่ และงานศึกษาชิ้นนี้ยังได้อธิบายการเชื่อมโยงระหว่างนายทุนที่เมืองหลวงและนายทุนในชนบท ที่เกิดขึ้นเนื่องจากภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ระบบทุนนิยมได้ขยายตัวเข้าสู่ชนบทไทย เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจการขยายตัวของการค้าข้าว กลายเป็นตัวเชื่อมโยงและเป็นเงื่อนไขการเติบโตซึ่งกันและกันของนายทุนเมืองหลวงกับนายทุนชนบท

งานศึกษานายทุนจีนอีกเรื่องหนึ่งที่แตกต่างจากงานเขียนที่ใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองทั่วไป ที่มองว่ากลุ่มนายทุนต้องพึ่งอำนาจจากรัฐเสมอ คือบทความของ ญัฐพงษ์ เลี้ยววิวัฒน์อุทัย เรื่อง “การปรับตัวของนายทุนจีนภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในทศวรรษ 2490”⁵¹ บทความนี้ต้องการเสนอคำอธิบายใหม่ เกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2490 ที่คำอธิบายชุดเดิมมักมองเศรษฐกิจในช่วงนี้เป็นระบบ “ทุนนิยมโดยรัฐ” ทำให้มองข้ามการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ไป โดยบทความนี้ได้แสดงให้เห็นการปรับตัวของนายทุนจีนในช่วงเวลาดังกล่าว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้บีบบังคับให้นายทุนจีนทั้งหลายจำเป็นต้องปรับตัว ทั้งทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและทางด้านการบริหารจัดการองค์กร กล่าวคือ นายทุนจีนจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายทางการค้าที่กว้างขวางมากขึ้น รวมทั้งเกาะกลุ่มทางธุรกิจกันอย่างเหนียวแน่นเพื่อใช้อำนาจในการต่อรองและผูกขาดในธุรกิจนั้นๆ นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงการบริหารจัดการธุรกิจ เมื่อธุรกิจแบบตระกูลไม่สามารถจัดการและบริหารธุรกิจที่เติบโตและทวีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดการใช้ผู้ชำนาญการและพนักงานที่มีความรู้ความสามารถ

นอกเหนือจากงานศึกษากลุ่มทุนจีนในศูนย์กลางหรือกรุงเทพฯ ยังมีงานศึกษากลุ่มทุนจีนท้องถิ่นในประเทศไทย ที่ทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น หรือบริบทที่กลุ่มทุนจีนในท้องถิ่นหนึ่งต้องเผชิญ งานศึกษากลุ่มทุนท้องถิ่นที่ควรกล่าวถึงคือ “ทุนเชียงใหม่” ของ เวียงรัฐเนติโพธิ์⁵² ที่ได้อธิบายโครงสร้างของทุนท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มธุรกิจหลักในจังหวัดเชียงใหม่ ในงานศึกษาชิ้นนี้ได้เริ่มมองตั้งแต่การตั้งรกรากและเริ่มต้นการสะสมทุน จนถึงช่วง

⁵⁰พรณี บัวเล็ก, ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ. 2457-2482 : บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม (กรุงเทพฯ : พันธกิจ, 2545).

⁵¹ญัฐพงษ์ เลี้ยววิวัฒน์อุทัย, “การ “ปรับตัว” ของ “นายทุนจีน” ภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในทศวรรษ 2490”, วารสารศิลปวัฒนธรรม 29, 10 (2551) : 72-95.

⁵²เวียงรัฐ เนติโพธิ์, ทุนเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : Openbooks, 2552).

ทศวรรษ 2540 เวียงรัฐได้วิเคราะห์กลุ่มทุนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงใหม่ โดยยกตัวอย่าง 13 ตระกูลในธุรกิจ 7 ประเภท เน้นศึกษาเฉพาะทุนที่เป็นผู้ประกอบการในท้องถิ่นเชียงใหม่ที่เติบโตจากการสะสมทุนในท้องถิ่นและยังคงมีบทบาทสำคัญในท้องถิ่นจนถึงปัจจุบัน

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มทุนท้องถิ่นในเชียงใหม่ยังมีทั้งกลุ่มทุนที่ยังคงมีพลวัตและศักยภาพสูง และกลุ่มทุนที่ได้สูญเสียความเป็นผู้นำทางธุรกิจไป กลุ่มทุนท้องถิ่นที่ยังคงมีพลวัตและศักยภาพสูงเป็นกลุ่มทุนที่สามารถแสวงหาความได้เปรียบเมื่อเปรียบเทียบกับคู่แข่งเพราะมีความสัมพันธ์โยงใยกับระบบข้าราชการ และมีเครือข่ายในท้องถิ่นอย่างหนาแน่น เพราะโยงใยกับธุรกิจระดับนำอื่นๆ ทำให้สามารถดำรงตำแหน่งสำคัญทางสังคมและการเมืองระดับท้องถิ่น หรือสามารถเชื่อมโยงกับนักการเมืองระดับชาติ นอกจากนี้บางตระกูลยังสามารถสร้างเอกลักษณ์ให้กับสินค้าที่ตนเองผลิต โดยอิงกับลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนกลุ่มทุนที่ได้สูญเสียความเป็นผู้นำทางธุรกิจไปนั้นเพราะตั้งแต่สิ้นทศวรรษ 2530 ธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีการลงทุนสูงและมีรายได้สูงเป็นของทุนภายนอกที่เข้ามามีบทบาทสูงในธุรกิจประเภท โรงแรม ห้างสรรพสินค้า โครงการอสังหาริมทรัพย์ โรงงานอุตสาหกรรม

แม้งานศึกษาชิ้นนี้จะไม่ได้มุ่งเน้นไปที่กลุ่มทุนจีน แต่เนื่องจากกลุ่มทุนส่วนใหญ่ที่เวียงรัฐเสนอเป็นกลุ่มทุนที่มีเชื้อสายจีนจึงทำให้เห็นพลวัตของกลุ่มทุนจีนที่มีการสะสมทุน การปรับตัว การคืบคลาน การสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม ถึงแม้ข้อมูลด้านนี้จะไม่ชัดเจนและขาดการศึกษาบริบทของกลุ่มทุนจีน แต่ก็ทำให้เห็นภาพกลุ่มทุนจีนที่มีการดำรงอยู่และเติบโตในภูมิภาค

งานศึกษากลุ่มทุนจีนท้องถิ่นในอีสานก็ได้รับความสนใจมากเช่นกัน ส่วนมากปรากฏในรูปวิทยานิพนธ์ เช่นงานเรื่อง “*Development Panning, Politics, and Paradox : A Study of KhonKaen, A Regional City in Northeast Thailand*”⁵³ของสมฤดี นิโครพัฒน์ยิ่งยง ซึ่งได้กล่าวถึงบทบาทของคนไทยเชื้อสายจีนต่อการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในฐานะชนชั้นที่สร้างความเติบโตให้ธุรกิจภาคเมือง รวมทั้งมีส่วนสนับสนุนนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ จากสายสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์และเครือข่ายทางสังคมของพ่อค้าท้องถิ่น และงานศึกษาในลักษณะเดียวกันคือการศึกษาบทบาทนักธุรกิจกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ของอัครวิทย์ ชันแก้ว⁵⁴ งานเหล่านี้ทำให้เห็นภาพพัฒนาการการสร้างตัวตนของคนจีนในสังคมไทย ในมิติการขยายพื้นที่ทางสังคมจากพื้นที่เศรษฐกิจสู่พื้นที่การเมืองที่เป็นทางการมากขึ้น และยืนยันสถานภาพทางสังคมของคนจีนท้องถิ่นที่

⁵³Somrudee Nicrowattanayingyong, “*Development Panning, Politics, and Paradox : A Study of KhonKaen, A Regional City in Northesat Thailand*”, Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Social Science in the Graduate Science of Syracuse University, 1991.

⁵⁴อัครวิทย์ ชันแก้ว, “*นักธุรกิจภูมิภาคกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง : ศึกษากรณีจังหวัดขอนแก่น*”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540).

มิใช่ภาพพจน์ที่อภัยจากข้าราชการอย่างในอดีตอีกต่อไป นอกจากนั้นงานดังกล่าวยังได้สะท้อนประวัติศาสตร์สังคมเมืองในยุคพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของอีสานจากการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางเศรษฐกิจของชาวจีนโดยใช้กรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองในการวิเคราะห์

กลุ่มทุนจีนภาคใต้ที่ควรกล่าวถึงก็คืองานของ ภูวดล ทรงประเสริฐ เรื่อง “ทุนจีนในภาคใต้ : บทวิเคราะห์เฉพาะยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์”⁵⁵ ซึ่งได้วิเคราะห์ “ทุนจีน” ในการพัฒนาเศรษฐกิจของภาคใต้ไว้อย่างน่าสนใจ และยังได้พูดถึง “อัตลักษณ์เฉพาะตัว” ของทุนจีนภาคใต้ ซึ่งเกิดจากปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการ คือ เบ้าหลอมทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองโดยส่วนรวม และวิวัฒนาการของสังคมประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะ มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ซึ่งส่งผลกระทบและมีอิทธิพลแผ่ร่นอยู่ในกระบวนการสะสมทุนของคนจีนภาคใต้ งานชิ้นนี้ภูวดลได้อาศัยกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ในการชี้ให้เห็นว่า ลักษณะสำคัญของโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองภาคใต้นั้น ก่อให้เกิดการพัฒนาความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านเช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ซึ่งเอื้อต่อการประสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของนายทุนจีนในภาคใต้

งานอีกเรื่องหนึ่งของภูวดล ทรงประเสริฐ เรื่อง “ทุนจีนปักษ์ใต้ : ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่โพ้นทะเล”⁵⁶ ได้ศึกษาพัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจขนาดใหญ่ในภาคใต้ ซึ่งมีจุดหักเหสำคัญตั้งแต่ พ.ศ.2504-2534 ภูวดลได้อธิบายว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจตลอดเวลา ทั้งนี้เนื่องจากพลวัตของสังคม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบน และโครงสร้างพื้นฐานของเศรษฐกิจในภาคใต้ ปัจจัยเหล่านี้ได้บีบบังคับทางอ้อมให้ผู้ประกอบการธุรกิจในภาคใต้จำเป็นต้องปรับองค์กรและรูปแบบการลงทุนของตนเอง ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคม

ประเด็นที่น่าพิจารณากันในที่นี้ก็คือ ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและให้เห็นภาพของคนจีนทุนจีน และสังคมจีน ในบริบทสังคมไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น นอกเหนือจากการศึกษากลุ่มทุนจีนที่ผูกพันกับรัฐบาลไทยและกลุ่มทุนจีนที่เป็นกลุ่มนายทุนนายหน้า ควรจะหันมาพิจารณาศึกษาคนจีนกลุ่มอื่นที่ประพฤติปฏิบัติ หรือมีวิถีชีวิตที่อยู่นอกเหนือหรือซ้อนทับบางส่วนกับทุนจีนทั่วไป แต่มีชีวิตทางสังคมอยู่จริงโดยเฉพาะคนจีนชายแดน เช่น แม่สอด ที่อยู่ไกลจากศูนย์กลางอำนาจในอดีตของประเทศไทยและเป็นกลุ่มเงินที่สร้างตัวมาจากการค้าชายแดน

⁵⁵ ภูวดล ทรงประเสริฐ, “ทุนจีนในภาคใต้ : บทวิเคราะห์เฉพาะยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์”, *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 6 (2530) : 89-106.

⁵⁶ ภูวดล ทรงประเสริฐ, *ทุนจีนปักษ์ใต้ : ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่โพ้นทะเล* (กรุงเทพฯ : ทิปปิง พอยท์, 2546).

ภายใต้บริบทของความเป็นพื้นที่ชายแดน ที่ต้องสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมืองจากหลายรัฐ สัมพันธ์กับอำนาจหลายฝ่ายรวมถึงปฏิสัมพันธ์กับคนหลากหลายชาติพันธุ์

เป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องราวของคนจีนในฐานะนายทุน จะเป็นประเด็นที่ได้รับการศึกษาและให้ความสำคัญค่อนข้างมาก กลุ่มทุนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มทุนจีนจากกรุงเทพฯ และกลุ่มทุนจีนจากเมืองศูนย์กลางของภูมิภาค เช่น เชียงใหม่ ขอนแก่น นครศรีธรรมราช งานศึกษาเรื่องราวของจีนในบริเวณชายแดนมีน้อยมาก ทำให้ขาดมุมมองเกี่ยวกับปัจจัย เงื่อนไข หรือโอกาสอะไรบ้างในบริเวณชายแดนที่ส่งผลต่อคนจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ บริบทการค้า และเศรษฐกิจชายแดนที่ต้องสัมพันธ์กับอำนาจหลายฝ่าย มิใช่แค่อำนาจรัฐใดรัฐหนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับจีนแม่สอดจึงต่อเติมภาพของคนจีนจำนวนมากที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วทุกพื้นที่ของประเทศไทยได้ดียิ่งขึ้น

1.2.3 งานศึกษาเกี่ยวกับแม่สอดและงานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จีนในแม่สอด

ในการศึกษาท้องถิ่นใดๆ การสำรวจงานศึกษาที่เกี่ยวกับท้องถิ่นนั้นจะเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจ แม้อาจไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นหลักของงานศึกษาก็ตาม ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่างานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นนั้น อธิบายเรื่องราวหรือประเด็นใดมาแล้วบ้าง อาจส่งผลให้เราสามารถเข้าใจพื้นที่ที่ศึกษาและมิติต่างๆ ที่เคยมองข้ามไป งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแม่สอดนั้น มีประเด็นที่หลากหลายและแตกต่างกันไป ผู้เขียนได้สรุปเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก กลุ่มการศึกษาแม่สอดในประเด็นเศรษฐกิจและบทบาทเมืองการค้าชายแดน กลุ่มที่สอง กลุ่มการศึกษาปัญหาชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพพลัดถิ่นและแรงงานต่างชาติ กลุ่มที่สาม กลุ่มศึกษาแม่สอดในประเด็นชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม และกลุ่มที่สี่ องค์ความรู้เกี่ยวกับคนจีนในแม่สอด มีรายละเอียดดังนี้

1.2.3.1 กลุ่มการศึกษาแม่สอดในประเด็นเศรษฐกิจและบทบาทเมืองการค้าชายแดน

ในงานศึกษา “บทบาทของหอการค้าจังหวัดตาก ต่อการค้าชายแดนไทย-พม่า”⁵⁷ ได้ข้อสรุปไว้ว่า หอการค้าจังหวัดตากที่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2527 เป็นการรวมกลุ่มของนักธุรกิจท้องถิ่นเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน และมีบทบาทในการดำเนินงานสนับสนุนการค้าชายแดนไทย-พม่า โดยการดำเนินงานผ่านองค์กรภาคีรัฐบาล ในรูปแบบของคณะกรรมการร่วมภาคีรัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ หรือที่เรียกว่า กรอ. และภาคเอกชนคือหอการค้าไทย และขณะเดียวกันก็มีการดำเนินงานผ่านทางนักการเมือง ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล โดยที่กลุ่มนักธุรกิจในหอการค้าจังหวัดตากมีความสัมพันธ์กับกลุ่มนักการเมืองในจังหวัดตาก ในลักษณะความสัมพันธ์ส่วนตัว การดำเนินธุรกิจร่วมกัน ความสัมพันธ์

⁵⁷ระดม สรรพพันธุ์, “บทบาทของหอการค้าจังหวัดตากต่อการค้าชายแดนไทย-พม่า”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.

แบบเครือญาติ การให้การสนับสนุนซึ่งกันและกันเพื่อช่วยผลักดันข้อเสนอที่เป็นประโยชน์ต่อการค้าชายแดนไทย-พม่า

วิทยานิพนธ์ของ ธนา ยศตระ เรื่อง “*หອກຄ້າຈັງຫວັດໃນບຣົບຫວາມສັມພັນຮ່າງປະເທສ: ສຶກສາບຫາຫອກຄ້າຈັງຫວັດເຢັງຮາຍແລະຫອກຄ້າຈັງຫວັດຕາກ ໃນຫວາມສັມພັນຮ່າງປະເທສໄທຍກັບສາທາພມ່າ*”⁵⁸ ได้แสดงให้เห็นว่า หอการค้าจังหวัดเชียงรายและหอการค้าจังหวัดตาก ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสหภาพพม่า⁵⁹ ได้แสดงให้เห็นว่า หอการค้าจังหวัดเชียงรายและหอการค้าจังหวัดตาก เป็นตัวแสดงที่สำคัญในฐานะกลุ่มผลประโยชน์ที่นอกจากจะมีบทบาทเชิงนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศอย่างมากแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดความร่วมมือระหว่างไทย-พม่าในโครงการต่างๆ ในขณะที่หอการค้ามีบทบาทอย่างมากในการแก้ไขปัญหาการค้าชายแดนไทย-พม่า รวมทั้งมีบทบาทในการส่งเสริมความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่นด้วย การที่หอการค้าทั้งสองแห่ง มีบทบาทเช่นนั้นได้ เป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ สถานะทางภูมิรัฐศาสตร์ของพื้นที่ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการค้าชายแดน

งานทั้งสองชิ้นที่กล่าวมาข้างต้นได้ศึกษาประเด็นการรวมกลุ่มกันเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าชายแดนในรูปแบบของหอการค้าจังหวัด ซึ่งงานทั้งสองชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นว่า นอกจากหอการค้าจังหวัดตากจะมีบทบาทในการกำหนดนโยบายและแก้ไขปัญหาการค้าชายแดน ยังเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มการค้าที่รวมตัวกันเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่ม โดยที่การรวมตัวกันเป็นหอการค้านี้ทำให้พ่อค้ามีโอกาสสร้างความสัมพันธ์กับนักการเมืองด้วย นับเป็นความรู้พื้นฐานที่จำเป็นที่สามารถต่อยอดเพื่อแสดงให้เห็นต่อไปได้ว่า พลังของการรวมกลุ่มเพื่อการค้าได้นำมาสู่การสร้างพื้นที่ของเมืองชายแดนอย่างไรบ้างในบริบทโลกาภิวัตน์ที่มีการหลั่งไหลของทุนเข้ามาในพื้นที่แม่สอดอย่างรวดเร็ว และงานในลักษณะนี้ก็ยังไม่ได้มีการศึกษาให้เห็นอย่างชัดเจน

งานที่ศึกษาการพัฒนาการค้าและเศรษฐกิจของแม่สอด ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยใน “*โครงการศึกษาจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมืองชายแดนทางการท่องเที่ยว แม่สอด เชียงของ เบตง*”⁵⁹ ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวทางโครงการและมาตรการในการปรับปรุงเมืองชายแดนให้สามารถรองรับการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวได้ เพื่อเป็นการกำหนดแนวทาง แผนงานและโครงการที่จำเป็น อีกทั้งรองรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (2540-2544) รวมถึงจัดทำรายละเอียดแผนงานและ โครงการพัฒนาต่างๆในพื้นที่ ให้มีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

⁵⁸ ธนา ยศตระ, “*หອກຄ້າຈັງຫວັດໃນບຣົບຫວາມສັມພັນຮ່າງປະເທສ : ສຶກສາບຫາຫອກຄ້າຈັງຫວັດເຢັງຮາຍແລະຫອກຄ້າຈັງຫວັດຕາກ ໃນຫວາມສັມພັນຮ່າງປະເທສກັບສາທາພມ່າ*”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ความสำคัญระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

⁵⁹ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, *โครงการศึกษาจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมืองชายแดน การท่องเที่ยว แม่สอด เชียงของ เบตง* (กรุงเทพฯ : บริษัทที่ปรึกษาการวิจัยภาคใต้, 2540).

ต่อส่วนรวม โดยไม่ขัดแย้งหรือทำลายสภาพแวดล้อมตลอดจนสังคมท้องถิ่น ทั้งนี้ต้องเป็นแผนงานที่เหมาะสมที่หน่วยงานรับผิดชอบสามารถนำไปปฏิบัติได้ และเพื่อให้เกิดความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการวางแผนของกลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งหวังให้เกิดการยอมรับ การร่วมกันเป็นเจ้าของ ร่วมกันดำเนินการและปฏิบัติตามแผนตลอดจนร่วมติดตามตรวจสอบผลการปฏิบัติ ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงขอบเขตอำนาจหน้าที่ที่เหมาะสมของรัฐและเอกชนในการมีส่วนร่วมดำเนินการดังกล่าวด้วย

งานศึกษาการพัฒนาการค้าของแม่สอดอีกชิ้นคือ “แนวทางพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจอัญมณีและเครื่องประดับ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”⁶⁰ พบว่าเครือข่ายวิสาหกิจอัญมณีและเครื่องประดับเริ่มมาจากการจัดตั้งชมรมผู้ค้าอัญมณี โดยหอการค้าจังหวัดตากเมื่อประมาณปี พ.ศ.2543 มีลักษณะเป็นการรวมธุรกิจรายย่อยเข้าด้วยกันเพื่อสร้างประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ผ่านการประชาสัมพันธ์ทางเคเบิลท้องถิ่น และยังร่วมมือกับภาครัฐจัดงานอัญมณีและเครื่องประดับของอำเภอแม่สอด เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีงานศึกษาที่เกี่ยวกับปัญหาและผลกระทบของการค้าชายแดนที่แม่สอด คือ “ปัญหาการค้าชายแดนของจังหวัดตาก”⁶¹ โดยศึกษาจากการสังเกตและสอบถาม ได้พบว่า การค้าชายแดนของจังหวัดตากซึ่งรวมถึงพื้นที่ในเขตอำเภอแม่สอดมีปัญหาและอุปสรรคของการค้าชายแดนคล้ายกับเมืองชายแดนทั่วไป เช่น ปัญหาการขนส่งและการสื่อสาร ปัญหาทางด้านการคมนาคมไม่สะดวก ปัญหาเรื่องข้อจำกัดในการนำเข้าสินค้าบางชนิดและปัญหาการเมืองภายในประเทศพม่าได้ส่งผลให้รัฐบาลพม่าสั่งปิดจุดผ่านแดน จึงส่งผลให้ผู้ประกอบการต้องทำการค้านอกระบบ ปัญหาทางด้านขั้นตอนพิธีการทางศุลกากรสำหรับสินค้าบางประเภท ปัญหาทางด้านการขาดความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน นอกจากนี้ยังมีปัญหาการลักลอบนำเข้าสินค้าในพื้นที่จังหวัดตากเนื่องจากอัตราค่าจ้างของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและเครื่องมือที่ใช้ในการป้องกันและปราบปรามสินค้าที่ลักลอบนำเข้ามีไม่เพียงพอ และปัญหาเกี่ยวกับการออกใบอนุญาตหรือใบรับรองในการนำเข้าสินค้าและการละเมิดลิขสิทธิ์

งานศึกษาของ กรรณิการ์ ธรรมรัตน์ เรื่อง “ผลกระทบของการปิดชายแดนต่อการค้าชายแดนไทย-พม่า กรณีอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”⁶² ได้อธิบายสาเหตุของการปิดด่านการค้าชายแดนนั้น

⁶⁰รัชชชัย รุกขจินดา, “แนวทางพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจ อัญมณีและเครื่องประดับของอำเภอแม่สอดจังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขายุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2550.

⁶¹ธนรงค์ เล็งเอี่ยม, “ปัญหาการค้าชายแดนจังหวัดตาก”, การค้นคว้าอิสระเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

⁶²กรรณิการ์ ธรรมรัตน์, “ผลกระทบการปิดด่านชายแดนต่อการค้าชายแดนไทย-พม่า: ศึกษากรณีอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

ส่วนใหญ่จะมาจากคำสั่งของรัฐบาลพม่าโดยสาเหตุหลัก คือ ปัญหาการเมืองภายในประเทศพม่า และปัญหาพิพาททางแม่น้ำเมยระหว่างไทยและพม่า การสั่งปิดด่านมีผลกระทบต่อธุรกิจการค้าชายแดนทำให้สินค้าไม่สามารถนำเข้าและส่งออกได้ตามระบบ แต่การค้าชายแดนก็ยังคงสามารถดำเนินต่อไปได้ในรูปแบบของการค้านอกระบบ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจรัฐไม่สามารถเข้าไปควบคุมการค้าชายแดนไทย-พม่าได้

งานศึกษาในกลุ่มนี้สังเกตได้ว่านิคมศึกษาเรื่องเกี่ยวกับแม่สอดในช่วงทศวรรษ 2540 หรือนับตั้งแต่แม่สอดเริ่มขยายตัวเป็นชุมชนการค้าในบริบทกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ งานเหล่านี้มุ่งเพียงประเด็นเดียว ไม่ได้มองตัวขับเคลื่อนที่ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์ที่เป็นพลวัตหรือเห็นการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางการค้า นอกจากนั้นงานเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เห็นพลวัต หรือพลังการเคลื่อนไหว การปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงของกลุ่มทุนที่มีทั้งทุนจากภายนอกเข้ามา และทุนท้องถิ่นเดิมที่ทำให้แม่สอดมีอัตลักษณ์เป็น “พื้นที่เศรษฐกิจ”

1.2.3.2 กลุ่มการศึกษาปัญหาชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพลี้ภัยและแรงงานต่างชาติด

การศึกษาปัญหาชายแดนเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพลี้ภัยและแรงงานต่างชาติดมีด้วยกันอย่างน้อยสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นเรื่องของผลจากการสู้รบกัน และลักษณะที่สองเป็นเรื่องของการรุกคืบเข้ามาของคนต่างด้าวที่ลักลอบเข้าเมืองเพื่อมาเป็นแรงงานค่าอริบายในลักษณะแรกปรากฏในการศึกษาเรื่อง “ปัญหาที่ตั้งค่ายอพยพผู้ลี้ภัยชาวกะเหรี่ยงตามแนวชายแดนไทย-พม่า ที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”⁶³ และ “ปัญหาการควบคุมดูแลผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่พักพิงชั่วคราว จังหวัดตาก”⁶⁴ ซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับค่ายอพยพผู้ลี้ภัยชาวกะเหรี่ยง ซึ่งมีผลของการศึกษาที่คล้ายกันว่า ที่ตั้งค่ายอพยพผู้ลี้ภัยชาวกะเหรี่ยงที่ตั้งอยู่ตามแนวชายแดนไทย-พม่า ไม่ปลอดภัยจากกองกำลังทหารพม่าและกองกำลังทหารกะเหรี่ยงพุทธที่ลักลอบเข้ามาโจมตีทำให้เกิดความเสียหายต่อภาพลักษณ์ประเทศไทย จึงได้ย้ายที่ตั้งค่ายอพยพผู้ลี้ภัยมารวมกัน และให้ห่างจากชายแดน 10 กิโลเมตร ในปีพ.ศ.2540 เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว พร้อมกับสร้างความเชื่อมั่นให้กับต่างประเทศว่าประเทศไทยยึดหลักมนุษยธรรมช่วยเหลือผู้ดูแลหลบหนีภัยจากการสู้รบเป็นอย่างดี

ส่วนในลักษณะที่สองปัญหาด้านแรงงานในแม่สอด ก็เป็นอีกประเด็นที่มีคนศึกษามาก แต่ข้อสรุปก็ไม่ได้แตกต่างกันเลย เช่นงาน “การลักลอบเข้าสู่ประเทศไทยของคนสัญชาติพม่า :

⁶³ จีระศักดิ์ เพชรตรา, “ปัญหาที่ตั้งค่ายอพยพผู้ลี้ภัยชาวกะเหรี่ยงตามแนวชายแดนไทย-พม่า ที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”, การค้นคว้าแบบอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.

⁶⁴ อมรรัตน์ นุญ, “ปัญหาการควบคุมดูแลผู้หลบหนีภัยจากการสู้รบชาวกะเหรี่ยง ในพื้นที่พักพิงชั่วคราว จังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

กรณีศึกษาอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”⁶⁵, “แรงงานอพยพภาคอุตสาหกรรมในบริเวณชายแดน ไทย-พม่า : กรณีศึกษาแรงงานสัญชาติพม่า ในอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”⁶⁶, “ปัญหาแรงงานต่างชาติ ในกรณีกะเหียงหลบหนีเข้าเมือง อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”⁶⁷, “การประเมินความจำเป็นในการใช้แรงงานต่างด้าวในประเทศไทย : ศึกษากรณีอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”⁶⁸, “ผลกระทบจากแรงงานพม่าผิดกฎหมายในประเทศไทย : ศึกษากรณีอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”⁶⁹

งานศึกษาเหล่านี้อธิบายคล้ายกันเกี่ยวกับแรงงานต่างด้าวในพื้นที่อำเภอแม่สวด และเสนอภาพปัญหาของแม่สวดในทิศทางเดียวกัน โดยมีสาระสำคัญคือ ปัจจัยที่ทำให้แรงงานต่างด้าวทะลักเข้ามาในพื้นที่แม่สวดมีอยู่สองปัจจัยหลักคือ ปัจจัยดึงดูดภายในพื้นที่ ได้แก่ สภาพภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการอพยพข้ามเขตแดน การมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องการแรงงานจำนวนมากที่ค่าแรงต่ำ นอกจากโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว แรงงานต่างด้าวยังสามารถเข้ามาทำงานประเภทแรงงานก่อสร้าง แรงงานด้านเกษตร งานบริการตามร้านอาหาร ลูกจ้างตามบ้านเรือนฯ และปัจจัยจากในประเทศพม่าที่ทำให้ แรงงานต่างด้าวทั้งพม่าและกะเหียง ต้องการเข้ามาทำงานในประเทศไทย เพื่อหนีปัญหาทางเศรษฐกิจและความไม่สงบจากการเมืองภายในประเทศ

งานเหล่านี้ยังอธิบายถึงผลกระทบของแรงงานต่างด้าว ว่าเป็นที่มาของอาชญากรรม ปัญหาโสเภณี ปัญหาสาธารณสุข แรงงานต่างด้าวแย่งงานของแรงงานไทย ทำให้คนไทยตกงานบ้าง ทำให้แม่สวดสูญเสียเงินออกนอกประเทศบ้าง เพราะแรงงานต่างด้าวที่มาทำงานในอำเภอแม่สวดจะนำเงินกลับประเทศไปให้พ่อแม่ญาติพี่น้องที่ประเทศตน และยังพบว่าปัญหาแรงงานต่างด้าวส่วนหนึ่งเกิดจากเจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนอาศัยช่องว่างของกฎหมายลักลอบส่งแรงงานต่างด้าวจากชายแดนป้อนโรงงานอุตสาหกรรม

งานอีกหนึ่งชิ้นที่กล่าวถึงนโยบายของภาครัฐที่เข้ามาแก้ปัญหาแรงงานเรื่อง “การแก้ไขปัญหาแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย ตามมติคณะรัฐมนตรี 28 สิงหาคม 2544: ศึกษากรณีพื้นที่อำเภอแม่สวด

⁶⁵ สุทธิรัตน์ ชุ่มวิเศษ, “การลักลอบเข้าสู่ประเทศไทยของคนสัญชาติพม่า : กรณีศึกษาอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”, การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.

⁶⁶ ภาสกร โกไศยกานนท์, “แรงงานอพยพภาคอุตสาหกรรมในบริเวณชายแดนไทย-พม่า: กรณีศึกษาแรงงานสัญชาติพม่าในอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.

⁶⁷ เกลิมศักดิ์ แหวมงาม, “ปัญหาแรงงานต่างชาติ ศึกษากรณีกะเหียงหลบหนีเข้าเมือง อำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”, การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.

⁶⁸ เสกสิทธิ์ คุณศรี, “การประเมินความจำเป็นในการใช้แรงงานต่างด้าวในประเทศไทย: ศึกษากรณีอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

⁶⁹ ศรีนคร วงศ์ใจ, “ผลกระทบจากแรงงานพม่าผิดกฎหมายในประเทศไทย : กรณีศึกษาอำเภอแม่สวด จังหวัดตาก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543.

จังหวัดตาก”⁷⁰ของปริญญา ปิ่นปัก ได้ชี้ให้เห็นว่า นโยบายแก้ไขปัญหาแรงงานต่างด้าว เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2544 ในอำเภอแม่สอด ไม่มีผลทำให้การลักลอบเข้าเมืองของแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย ลดน้อยลง เพราะนโยบายนี้ต้องการสำรวจจำนวนแรงงานต่างด้าวไม่ได้มุ่งกดดันให้กลับประเทศ การประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันยังไม่ดีนัก ต่างฝ่ายต่างปฏิบัติ และความร่วมมือจากภาคเอกชนยังไม่ค่อยดี คือขาดความจริงจังในการแก้ปัญหา จึงทำให้มีแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมายที่ไม่ได้จดทะเบียนอีกเป็นจำนวนมาก

1.2.3.3 กลุ่มศึกษาแม่สอดในประเด็นชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์ของจักรพันธ์ ชัดชุมแสง เรื่อง “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า : สัมพันธภาพระหว่าง พหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการธำรงชาติพันธุ์”⁷¹ ได้ชี้ให้เห็นว่า พหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการธำรงชาติพันธุ์ ของชุมชนมุสลิมในแม่สอดเป็นประเด็นที่มีการเชื่อมโยงกัน โดยความเป็นพหุสังคมที่ซ้อนกันอยู่สองระดับคือ ระดับชุมชนมุสลิม และระดับชุมชนแม่สอด ในระดับชุมชนมุสลิม ประกอบด้วยมุสลิมกลุ่มต่างๆ อย่างน้อยหกกลุ่มซึ่งมีสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และอำนาจในการต่อรองแตกต่างกัน ในจำนวนนี้มุสลิมเชื้อสายพม่า หรืออารากัน เป็นกลุ่มที่มีสถานภาพต่ำสุด และเป็นกลุ่มชายขอบของสังคมในแม่สอด ส่วนในพหุสังคมระดับชุมชนในแม่สอดนั้น พบว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง ไทยใหญ่ พม่า จีน ไทยล้านนา มุสลิม ซิกข์และฮินดู ทั้งสายสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านการแต่งงาน ความสัมพันธ์จากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน กลุ่มมุสลิมแม่สอดเองมีความสามารถในการปรับตัวเข้ากับบริบททางเศรษฐกิจในพหุสังคมของแม่สอดเป็นอย่างดี ด้วยการเป็นเจ้าของกิจการขนาดเล็กและกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มมุสลิมในแม่สอด

นอกจากพฤติกรรมเชิงเศรษฐกิจซึ่งเสนอเป็นเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์มุสลิมแล้ว เอกลักษณ์เด่นอีกประการก็คือการธำรงชาติพันธุ์ กลุ่มมุสลิมแม่สอดมีความอิสระในการแสดงออกซึ่งความมีตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากชุมชนแม่สอดเป็นพหุสังคมที่นโยบายของรัฐค่อนข้างผ่อนปรน และประนีประนอม ไม่ต้องตกอยู่ในภาวะถูกบีบบังคับให้ละทิ้งอัตลักษณ์ของตนเองแต่มีโอกาสฟื้นฟูอัตลักษณ์เดิมของกลุ่มด้วย ไม่ว่าจะเป็นอัตลักษณ์ทางกายภาพ พิธีกรรม แนวปฏิบัติทางศาสนา และระบบสัญลักษณ์ กลุ่มมุสลิมแม่สอดจึงภาคภูมิใจที่จะแสดงตัวตนในการเป็นมุสลิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ศาสนา และอีกด้านหนึ่งก็แสดงตัวตนในการเป็นคนไทย ที่มีสิทธิ์เท่าเทียม

⁷⁰ปริญญา ปิ่นปัก, “การแก้ไขปัญหาลูกจ้างต่างด้าวผิดกฎหมาย ตามมติคณะรัฐมนตรี 28 สิงหาคม 2544: ศึกษากรณีพื้นที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก”, การค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.

⁷¹จักรพันธ์ ชัดชุมแสง, “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการธำรงชาติพันธุ์”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต มหาบัณฑิตวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

กับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในสังคมไทย ส่วนคำว่ากะลา ก็ได้ถูกผลักดันให้ใช้เรียกกลุ่มมุสลิมที่มาจากพม่าหรืออารากัน ซึ่งกลายเป็นกลุ่มชาวยุโรปที่สุคของเมืองตลาดชายแดนแม่สอด

ในหนังสือ “เสียงปืนดังที่จังหวัดตาก”⁷² ที่จัดทำโดยกองทัพบกที่ 3 และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 3 ได้เสนอถึงการก่อการร้ายในพื้นที่จังหวัดตากของผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์เนื่องจากจังหวัดตากมีลักษณะพิเศษหลายประการ เช่น มีชนกลุ่มน้อยและชาวเขาอาศัยอยู่มากมายหลายเผ่า โดยเฉพาะทางฟากตะวันตกของจังหวัดมีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขาสูงชันสลับซับซ้อน มีชายแดนติดต่อกับประเทศพม่า พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจึงส่งกำลังเข้ามาเคลื่อนไหวตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 เริ่มจากได้ส่งชาวเขาเผ่าม้งจากประเทศลาวแทรกซึมเข้ามาปฏิบัติงานมวลชนในกลุ่มชาวเขาเผ่าม้งในอำเภอแม่สอด และกิ่งอำเภอพบพระ เพื่อชักชวนชาวเขาไปฝึกอบรมในลาวและเวียดนาม และในปี พ.ศ.2510 ชาวเขาที่ส่งไปอบรมประมาณ 30 คนได้เดินทางกลับมาจึงได้จัดตั้งสำนักผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ เรียกว่า “สำนักคอยหลวง” ขึ้นที่บริเวณบ้านธงชัย เขตอำเภอแม่สอด ต่อมาในปี พ.ศ.2516 ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เขตตากได้เริ่มการเคลื่อนไหวด้วยการก่อการจลาจลและหน่วยงานมวลชนอย่างจริงจัง ขยายพื้นที่การปฏิบัติงานเพิ่มขึ้น ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของจังหวัดตาก กิ่งอำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร อำเภอแม่สอด กิ่งอำเภอพบพระ พื้นที่ตอนบนและตอนใต้ของอำเภออุ้มผาง

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2517-2518 ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เขตตากมีกำลังติดอาวุธเข้มแข็งมาก มวลชนชาวเขาเผ่าม้งให้การสนับสนุนเสบียงอาหาร กองกำลังติดอาวุธคอมมิวนิสต์ได้ปะทะกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลที่คุ้มครองการก่อสร้างเส้นทางสายแม่สอด-อุ้มผางหลายครั้ง ทำให้การสร้างทางต้องชะงักลง ในปี พ.ศ. 2523 กองกำลังเฉพาะกิจที่ 342 (กองบัญชาการผสม พลเรือน ตำรวจ ทหาร ที่ 34) ได้ส่งกำลังเข้าปฏิบัติการล้อมปราบผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ บ้านธงชัย บ้านแม่แวแม่ละเมา ด้วยกำลังภาคพื้นดินและสนับสนุนด้วยกำลังทางอากาศ ทำให้ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เกิดการสูญเสียอย่างมาก ผลผลิตไม่เพียงพอเนื่องจากการทำลายพื้นที่ มวลชนเอาใจออกห่าง มวลชนบางส่วนได้เข้ามอบตัวต่อเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐทำการปราบปรามกับฝ่ายคอมมิวนิสต์อย่างต่อเนื่อง จนในที่สุดก็สามารถยึดพื้นที่สุดท้ายคืออำเภออุ้มผางใน พ.ศ.2525 ทำให้การต่อสู้ยุติลงอย่างสิ้นเชิง

งานศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งเกี่ยวกับแม่สอดที่กล่าวถึงพัฒนาการของแม่สอดในด้านต่างๆ ที่ปรากฏใน “หนังสือแม่สอดหนึ่งร้อยปี”⁷³ ได้กล่าวถึงอำเภอแม่สอดที่มีอายุครบหนึ่งร้อยปี ในปี พ.ศ.2541 โดยสันนิษฐานว่าแม่สอดคือเมืองจอดในอดีตที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

⁷² กองทัพบกที่ 3 และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 3, เสียงปืนดังที่จังหวัดตาก.

⁷³ อนุรักษ์ พันธุ์รัตน์ บรรณาธิการ, แม่สอดหนึ่งร้อยปี.

หลังจากนั้นไม่ปรากฏอีกเลยจนกระทั่งสมัยอยุธยา มีการกล่าวถึงด่านแม่ละเมา ซึ่งอยู่ในเขตแม่สอด และเป็นทางเดินทัพของพม่า เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏชื่อ ลำห้วยแม่สอด แล้วกลายเป็นข้อสันนิษฐานว่าเมืองนอคือ แม่สอด

แม่สอดเป็นเมืองชายแดนและเป็นศูนย์กลางการค้าตั้งแต่ยุคเก่า เป็นจุดแลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้าของพ่อค้าต่างชาติระหว่างญวนนาน พม่า และไทย จึงทำให้เมืองนี้เป็นแหล่งรวมของผู้คนหลายเชื้อชาติหลายภาษาและวัฒนธรรม เมื่อมาอยู่ร่วมกันก็พยายามปรับตัวเข้าหากันเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การผสมกลมกลืนของเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม จึงเป็นความลงตัวของสังคม แม่สอดจึงกลายเป็นชุมชนอันสงบสุขเรื่อยมา⁷⁴

กลุ่มคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอยู่แม่สอดคือพวกกะเหรี่ยง มาสร้างชุมชนเล็กๆชื่อว่าบ้านพะหน่อเก ในสมัยที่พม่าอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ พม่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก แม่สอดจึงเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งค้าขายและที่อยู่อาศัย ผู้คนจึงอพยพเข้ามาเรื่อยๆ แต่เดิมเป็นพวกไทใหญ่ จีนจากญวนนาน และพม่า ต่อมาก็เป็นพวกมุสลิมจากบังกลาเทศและไทยเหนือบ้าง ตามมาด้วยพวกซิกข์และฮินดู ในภายหลังชาวไทยเหนือก็เริ่มทยอยเข้ามาอีก เมื่อสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจึงมีการอพยพญาติพี่น้องมาอยู่ด้วยกันอย่างถาวร ในช่วงหลังมีผู้คนมาอยู่มากขึ้นเรื่อยๆ ชาวกะเหรี่ยงบ้านพะหน่อเกจึงย้ายไปอยู่ที่อื่น ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 บ้านพะหน่อเก ก็ถูกยกฐานะเป็นอำเภอแม่สอด⁷⁵

ในหนังสือแม่สอดร้อยปี บทความ “คนแม่สอด...เป็นใคร...มาจากไหน”⁷⁶ ได้รวบรวมข้อมูลและคำบอกเล่า อธิบายถึง “คนแม่สอด” ว่า ในช่วงแรกของประวัติศาสตร์แม่สอด มีกลุ่มเชื้อสายเจ้าฟ้าไทใหญ่สองพี่น้องพร้อมครอบครัวอพยพจากพม่าเข้ามาอยู่ในแม่สอด ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้าน “ฮางแฮง” และได้สร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมใจชื่อว่า “จองเจี้ยว” (หรือวัดเจี้ยวในปัจจุบัน) ต่อมาชุมชนไทใหญ่แห่งนี้ได้เริ่มขยายตัวไปตามถนนประสาธน์วิทย์และอินทรีศรี

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีชาวพม่า ไทใหญ่และชาวจีน จากพม่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอด อย่างเช่นสองพี่น้องชาวจีน “ฮ้อฮ่งเฮ้ง” และ “ฮูหม่องเฮ้ง” สายสกุล “พันธุรัตน์” และ “กวาตระกูล” ตามลำดับ, สองสามีภรรยาชาวพม่าต้นตระกูล “ประโมทัย” ในช่วงระยะเวลาต่อมา มีกลุ่มคนจีนจากกรุงเทพฯ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในแม่สอด ตั้งรกรากอยู่บริเวณถนนศรีพานิชในปัจจุบัน และได้ทำการค้า เนื่องจากคนจีนมีความขยัน อดทนและมีความสามารถทางการค้าขาย เมื่อเริ่มกิจการใดแล้วก็จะเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว ในช่วงนั้นชาวจีนคนแรกที่เข้ามาอยู่ในแม่สอดคือ เจ้าแก้วชา้วน แซ่ตั้ง โดยเริ่มกิจการโรงกลั่นสุราเป็นแห่งแรกในแม่สอด คนที่สองที่เข้ามา คือ

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-3.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-17.

เจ้าแก้วกิมหลี แซ่เอี้ยบ ต้นตระกูล “พงษ์เรณานนท์” ถัดมาเป็น เจ้าจู่ แซ่จู่ ต้นตระกูล “จุฑาเสธ” และเจ้าแก้ว โดยมื่ออาชีพเป็นช่างเงินช่างทอง ต่อมาก็เป็นต้นตระกูล “เดือนจันทร์ฉาย” เจ้าของโรงแรมศรีพานิช จากนั้นก็เจ้าแก้วเชื้อเซียง และ ลือเจ้า ต้นตระกูล “ศัญชรินทร์”⁷⁷

ช่วงพ.ศ.2513 เมื่อทางสายตาก-แม่สอด สร้างเสร็จ และมีตลาดมีดชายแดนเกิดขึ้นที่บ้านวาลย์ ตำบลมหวานและที่บ้านวังข่า ตำบลแม่ปะ จึงมีการอพยพของคนไทยเชื้อสายจีนจากทางใต้และกรุงเทพฯ เข้าสู่แม่สอด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงย่านการค้าที่สำคัญหลายจุดบนถนนอินทรีและถนนประสาธน์ เป็นผลให้ชาวแม่สอดเชื้อสายไทใหญ่ ขยายที่ดินให้กลุ่มคนจีนแล้วอพยพไปจากพื้นที่แม่สอดชั้นใน จึงทำให้พื้นที่บริเวณเส้นถนนสองเส้นดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยและทำการค้าของคนไทยเชื้อสายจีนกลุ่มนี้ และกลายเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองแม่สอดจนถึงปัจจุบัน และในช่วงพ.ศ. 2519 ตลาดวังข่าถูกเผาทำลาย จึงได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านวังแก้ว ตำบลแม่ปะ ซึ่งต่อมาถูกทหารพม่าเผาอีกและยึดพื้นที่ นับเป็นการอวสานของตลาดมีดชายแดนไทยพม่า และกลับเข้าสู่การค้า เมียวดี-แม่สอด อีกครั้ง⁷⁸

หนังสือหนึ่งร้อยปีแม่สอดถือเป็นการรวบรวมเรื่องราวของเมืองแม่สอดโดยคนแม่สอดเป็นครั้งแรก จึงเป็นหนังสือที่สะท้อนให้เห็นการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอด ในบางด้านได้เป็นอย่างดี

หนังสือ “ปาฐกถา ดร.อุทัย ดุลยเกษม ครั้งที่ 5 พ.ศ.2550 ภูมิพลังคนท้องถิ่นชายแดน: การจัดการความรู้ร่วมสร้างสุขภาวะและคุณภาพท้องถิ่น-โลกาภิวัตน์ บทเรียนประชาคมแม่สอด จังหวัดตาก”⁷⁹ ได้แสดงให้เห็นถึงภูมิพลังคนท้องถิ่นชายแดน รวมตัวกันในชื่อ “ประชาคมแม่สอด” ที่เริ่มต้นจากกิจกรรมการทำหนังสือ “แม่สอดร้อยปี” ส่งผลให้มีการสืบค้น พุดคุยกันเรื่องบ้านเมือง และเรื่องราวต่างๆ ถูกถ่ายทอดและสร้างแรงบันดาลใจจนเกิดการรวมตัวกันของพลเมืองกลุ่มหนึ่งชวนกันทำประโยชน์เพื่อแม่สอด กลุ่มคนที่รวมตัวกันก่อเกิดเป็นกลไกประชาสังคม มีทั้งกลุ่มประชาชนในพื้นที่ ภาคเอกชน ภาครัฐและภาคการเมือง ถือกันว่าการรวมกลุ่มประชาคมแม่สอดบรรลุความสำเร็จในปี พ.ศ.2542 ประชาคมแม่สอดได้สร้างพลังคนท้องถิ่นขับเคลื่อนสร้างประโยชน์ให้สังคมผ่านกิจกรรม โครงการ ด้วยการนำองค์ความรู้ใหม่ๆ ไปประยุกต์ใช้ เช่น การพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไทยพลัดถิ่นสู่การขอแปลงสัญชาติเป็นไทย การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ดาวอันเนื่องมาจากการปนเปื้อนสารแคดเมียมการพัฒนาตลาดโลกการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการพัฒนา

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

⁷⁹ เพลินใจ เลิศลักษณ์วงศ์, ปาฐกถา ดร.อุทัย ดุลยเกษม, ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : เจ เอ็น ที., 2550).

เขตเศรษฐกิจชายแดน จังหวัดตาก เรื่องการค้นคน การพัฒนาคนและการจัดการองค์กรประชาชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างกลไกประชาสังคมที่มีพลัง

งานศึกษา “วัฒนธรรมประเพณีของชาวอำเภอแม่สอด”⁸⁰ ของ นัตรชัย กาสมนัน ได้อธิบายว่า อำเภอแม่สอดเป็นชุมชนที่มีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ท่ามกลางความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของแต่ละกลุ่ม โดยได้บรรยายตั้งแต่ภาษา การแต่งกาย ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ศิลปะ-การละเล่นพื้นบ้าน ของกลุ่มชาวไทยเหนือ ไทใหญ่ พม่า จีน ชาวมุสลิม กะเหรี่ยง ม้ง และมูเซอ (ผู้ศึกษาในเรื่องนี้ใช้คำว่า ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ชาวเขาเผ่าม้ง ชาวเขาเผ่ามูเซอ)

1.2.3.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับคนจีนในแม่สอด

ในหนังสือ “อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครบรอบ 17 ปี”⁸¹ เป็นหนังสือที่กลุ่มคนจีนในอำเภอแม่สอดได้จัดทำขึ้นเป็นครั้งแรก มีบทความทั้งภาษาไทยและภาษาจีนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาของการรวมกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนในแม่สอด กิจกรรมของมูลนิธิสามัคคีการกุศล และสารคดีแนะนำแม่สอด(เช่น สถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ) ซึ่งมีหลายบทความที่คนจีนแม่สอดในสมัยนั้นรวบรวมขึ้น ใน “บทนำ” ของหนังสือ ที่ไจ่จวน แซ่ลิ้ม เขียนเป็นภาษาจีน กล่าวว่าเมื่อสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้มีชาวจีนที่ถูกเนรเทศและไม่สามารถส่งตัวกลับประเทศจีน ได้ถูกส่งตัวมาอยู่ที่ห้องที่อำเภอแม่สอด อำเภอแม่ระมาด ตลอดจนอำเภอใกล้เคียง ในเวลาต่อมาบางคนได้เสียชีวิตไป คนที่ทนอยู่กับความกดดันไม่ได้ก็หลบหนีไป ที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบันมีไม่กี่คน ช่วงระยะ 20 ปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้พัฒนาพื้นที่ที่มีความเจริญทัดเทียมกับท้องถิ่นอื่นๆ ประกอบกับประเทศพม่าได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประเทศสังคมนิยม จึงเกิดภาวะขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค ดังนั้นชาวพม่าจึงจำเป็นต้องขนขวายเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ต่างหลบหนีเข้ามาหาถิ่นอยู่ตามชายแดนไทย ในห้องที่อำเภอแม่สอด จนเป็นแหล่งตลาดการค้าอัญมณีจากพม่า ตลอดจนการแลกเปลี่ยนสินค้าเข้า-ออก ทำให้อุตสาหกรรมของไทยมีบทบาทสำคัญยิ่ง พ่อค้าจากถิ่นอื่นต่างหลั่งไหลเข้ามาประกอบอาชีพในท้องถิ่นมากขึ้น จนทำให้อำเภอแม่สอดซึ่งเดิมเป็นอำเภอเล็กๆ มีประชากรไม่มากกลายเป็นชุมชนที่ประชากรหนาแน่น⁸²

⁸⁰ นัตรชัย กาสมนัน, “วัฒนธรรมชนบประเพณีของชาวอำเภอแม่สอด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2532.

⁸¹ แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล, อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครบรอบ 17 ปี, (กรุงเทพฯ : บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์ จำกัด, 2528).

⁸² ไจ่จวน แซ่ลิ้ม (เขียนเป็นภาษาจีน), “บทนำ”, อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครบรอบ 17 ปี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ในหนังสือเล่มเดียวกัน “บทความพิเศษ” ที่เขียนโดยนายคิมฮุย แซ่เอี้ยบ⁸³ กล่าวไว้ว่า หลังเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ประเทศจีนมีแนวโน้มว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประเทศสังคมนิยม ทำให้ชนชาวจีนบางคนมองเห็นการณ์ไกลในอนาคตข้างหน้าว่าเหตุการณ์บ้านเมืองย่อมผันแปรไป จึงค้นรณหาหลักแหล่งใหม่เป็นที่พักพิง อาศัยเป็นที่ทำมาหากินต่อไป ในที่สุดก็พากันอพยพหนีไปประเทศต่างๆ และมีไม่น้อยเลยที่เข้ามาอาศัยในประเทศไทย กระจายไปตามอำเภอจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทยสำหรับแม่สอดในขณะนั้นมีคนจีนเพียง 38 ครอบครัว อาศัยอยู่ใจกลางเมืองเป็นส่วนใหญ่ ทุกครอบครัวต่างก็ถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามของชาวจีนให้กับลูกหลาน แต่ก็เล็งเห็นว่าสมควรที่จะมีโรงเรียนขึ้นมาสักแห่งให้ลูกหลานของตนได้มีโอกาสเล่าเรียน ดังนั้นโรงเรียนดีมีัง โรงเรียนจีนแห่งแรกในแม่สอดจึงได้เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2491

ในบทความ “ที่มาของแม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล”⁸⁴ ผู้เขียนคือ เรืองฤทธิ์ ตัญญูศรีรัตน์ ทายาทคนจีนในแม่สอดเป็นผู้เขียน ได้กล่าวว่า เมื่ออยู่ที่ใดคนจีนก็มักจะรวมตัวกันเป็นหมู่เป็นกลุ่มหาหนทางช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จนเกิดพลังสร้างสรรค์และพลังแห่งความสามัคคีขึ้น จึงก่อให้เกิดการรวมของกลุ่มขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการ กลายเป็นองค์กรการกุศลขึ้นมา องค์กรการกุศลนั้นมีส่วนช่วยเหลือมวลสมาชิกเพิ่มขึ้นๆ จนขยายงานสาธารณกุศลกว้างขวางออกไป ที่สำคัญได้แก่ศาลเจ้าปู่เจ้าทวดแม่สอด และแม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศลก็คือสถาบันการกุศลที่ได้ก่อตั้งขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการของสภาวะสิ่งแวดล้อม

การเริ่มต้นการรวมกลุ่มของชาวจีนดังกล่าว เริ่มจากการเลือกหาที่ฝังศพของคนจีน เนื่องจากประเพณีชาวจีนนิยมบรรจุศพเป็นฮวงจุ้ย แต่ขาดสถานที่จึงต้องนำศพไปรวมฝังกันที่สุสานของไทย ต่อมาปี พ.ศ.2488 คุณยายเล่าม่วยคิม แซ่เอี้ยบ มารดาของป้าชีวบ๊วยร้านเหล้าได้ถึงแก่กรรม เจ้าแม่กิมหลิงจึงได้เลือกหาสถานที่บรรจุศพภรรยาของท่านโดยเลือกที่ใกล้ๆ กับวัดป่าเก่า ต่อมาเมื่อใครถึงแก่กรรมก็จะนำไปบรรจุฮวงจุ้ย ณ สถานที่นี้และเรียกกันว่า “ป้าชีวจีน” และในช่วงเวลาเดียวกันชาวจีนในแม่สอดเห็นว่าลูกหลานของคนจีนมีมากขึ้น จึงคิดที่จะตั้งสถานศึกษาให้กับลูกหลานของตนเอง นายล้อเซียง แซ่ตั้ง จึงยื่นเรื่องราวต่อแผนการศึกษาธิการอำเภอมาสอด จัดตั้งโรงเรียนจีนขึ้นมาในชื่อว่า โรงเรียนดีมีัง เมื่อ พ.ศ.2491

ในเวลาต่อมาบุคคลหลายฝ่ายเห็นว่าควรจะต้องคณะกรรมการบริหารสุสานจีน และบริหารโรงเรียนขึ้นมา เมื่อได้รับความสนับสนุนเป็นอย่างดีจึงเกิดเป็น “คณะกรรมการบริหารสุสานจีน และบริหารโรงเรียน” ในปี พ.ศ.2510 และในปี พ.ศ.2511 ได้คัดเลือกคณะกรรมการอีกหนึ่งชุด

⁸³นายคิมฮุย แซ่เอี้ยบ (เขียนเป็นภาษาจีน), “บทความพิเศษ”, อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครอบรอบ 17 ปี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁸⁴เรืองฤทธิ์ ตัญญูศรีรัตน์, “ที่มาของมูลนิธิสามัคคีการกุศล”, อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครอบรอบ 17 ปี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ขึ้นมาคือ “คณะกรรมการก่อสร้างศาลเจ้าจีน” ให้ดำเนินการสร้างมูลนิธิเพื่อจะได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลให้ถูกต้อง และสามารถดำเนินการกิจกรรมสาธารณะกุศลต่างๆ ได้ และในปี พ.ศ.2512 จึงได้เกิด “ศาลเจ้าปู่เผ่ากงอำเภอมะสอ” และ “แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล” ขึ้นมา

สำหรับหนังสือ “อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครอบรอบ 17 ปี” ถือเป็นหนังสือที่ชาวจีนในแม่สอดจัดทำขึ้นเป็นครั้งแรก ที่พยายามนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับกลุ่มของตน ถึงแม้จะเป็นชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดในบริบทที่ต่างกัน แต่อาศัยความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันที่ต้องการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้หนังสือเล่มนี้แล้ว ยังมีเอกสารสรุปประวัติและผลงานของชาวไทยเชื้อสายจีนในแม่สอด เพื่อเสนอขอปริญญาเกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร (ศูนย์อุดมศึกษาแม่สอด) ซึ่งเป็นชาวจีนที่ประสบความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจ และเป็นที่ยอมรับในชุมชนแม่สอด โดยเอกสารสรุปประวัติและผลงานของชาวไทยเชื้อสายจีนในแม่สอดได้สรุปประวัติ การเข้ามาตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพที่เป็นการเริ่มสร้างตัวของกลุ่มทุนจีนท้องถิ่นในแม่สอด เอกสารนี้อาจทำให้เราเข้าใจบริบทการค้าขายแดน ปัจจัยที่ดึงดูดการเข้ามาทำการค้าในพื้นที่ชายแดนแม่สอด และการสะสมทุนของกลุ่มทุนจีน โดยมีทั้งหมด 3 เล่มคือ เอกสารสรุปประวัติและผลงานของ นายวานิช วงศ์นสารสิน⁸⁵ เอกสารสรุปประวัติและผลงานของ นายสมจิตร ลิ้มลือชา⁸⁶ และสุดท้ายเอกสารสรุปประวัติและผลงานของนายสุชาติ จึงกิจรุ่งโรจน์⁸⁷

ประวัติของนายวานิช วงศ์นสารสิน ได้กล่าวว่า ตนเกิดเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2483 อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี เป็นบุตรของนายจิเห่า แซ่ฉิม และนางบัว แซ่ฉิม เป็นบุตรคนสุดท้อง ครอบครัวมีฐานะยากจนจึงได้ยกคนให้กับน้ำสาว จวบจนอายุประมาณ 16 ปี มีญาติผู้ใหญ่แนะนำชักชวนให้ไปทำงานที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ชื่อร้านหลีกวงฮวด จำหน่ายน้ำแข็งและข้าวสาร โดยมีหน้าที่จักรยานส่งของตามร้านและบ้านลูกค้า เมื่ออายุประมาณ 18 ปี มีญาติของร้านหลีกวงฮวดขามไปเปิดร้านค้าของชำที่นครเวียงจันทร์ ประเทศลาว ได้ขออนุญาตติดตามไปด้วย ในปีพ.ศ.2507 อายุประมาณ 24 ปี จึงได้แต่งงานกับนางเง็ก วงศ์นสารสิน โดยคนก็ยังเป็นลูกจ้างส่งของเหมือนเดิม

ต่อมาเจ้าของกิจการได้เลิกกิจการร้านขายของชำ เพื่อเปลี่ยนไปเปิดร้านขายทองคำแทน เจ้าของร้านเห็นว่านายวานิชเป็นคนขยัน ซื่อสัตย์ จึงยกกิจการร้านให้ จากการสะสมเงินทุนไว้

⁸⁵ เอกสารสรุปประวัติและผลงานของนายวานิช วงศ์นสารสิน เพื่อประกอบการพิจารณาให้ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ ราชภัฏกำแพงเพชร, ปีการศึกษา 2544.

⁸⁶ เอกสารสรุปประวัติและผลงานของนายสมจิตร ลิ้มลือชา เพื่อประกอบการพิจารณาให้ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ ราชภัฏกำแพงเพชร, ปีการศึกษา 2545.

⁸⁷ เอกสารสรุปประวัติและผลงานของนายสุชาติ จึงกิจรุ่งโรจน์เพื่อประกอบการพิจารณาให้ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศิลปศาสตร์ ราชภัฏกำแพงเพชร, ปีการศึกษา 2547.

จำนวนหนึ่งจึงได้ขยายกิจการขึ้นใหญ่กว่าเดิม จนฐานะดีขึ้นเป็นปึกแผ่นในเวลาไม่นาน จึงขยายกิจการโดยร่วมกับเพื่อนทำธุรกิจโรงค้าไม้แปรรูปที่จังหวัดหนองคาย โดยซื้อท่อนไม้ชนิดต่างๆ แล้วนำเข้าโรงเลื่อยไม้ที่ฝั่งลาว พร้อมส่งไม้แปรรูปข้ามมาขายฝั่งไทย จนกระทั่งประเทศลาวได้เกิดปัญหาทางการเมืองภายในประเทศ มีการแบ่งแยกการเมืองเป็นหลายฝ่าย คือฝ่ายขวา ฝ่ายกลาง ฝ่ายซ้าย และร่วมกันบริหารประเทศ ซึ่งมีแนวโน้มจะเกิดปัญหาทางการเมืองที่ยุ้งยากมากขึ้น นายวานิช จึงตัดสินใจนำครอบครัวกลับมาประเทศไทย มาอยู่ในกรุงเทพฯ โดยได้ร่วมหุ้นกับเพื่อนเปิดบริษัทค้าไม้แปรรูปนำเข้าจากประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย ขายเป็นส่งทั่วประเทศไทย ต่อมานายวานิช ได้เป็นตัวแทนบริษัทมาศึกษาหาช่องทางเพื่อลงทุนทำไม้นำเข้าจากประเทศพม่า จึงได้เดินทางพร้อมกับครอบครัวมาที่อำเภอแม่สอดจังหวัดตาก จากการได้มาศึกษาดูช่องทางค้าไม้ที่นำเข้าจากประเทศพม่านายวานิช ได้พิจารณาจากประสบการณ์เห็นว่า แม่สอดเป็นเมืองที่สามารถลงทุนทำธุรกิจได้หลายอย่าง จึงตัดสินใจที่จะสร้างหลักฐานที่แม่สอด โดยเริ่มต้นประกอบกิจการค้าพืชไร่ จำหน่ายข้าวสารในพื้นที่อำเภอแม่สอด ในนามร้าน “สิงห์รุ่งเรืองการเกษตร”

ประวัตินายสมจิตร ลืมลือชา หรือที่คนแม่สอดเรียกกันว่า “ตี๋เมย” ในเอกสารสรุปประวัติและผลงานกล่าวว่า นายสมจิตร เป็นบุตรคนจีนเกิดที่กรุงเทพฯ เมื่อ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2486 มีพี่น้องร่วมบิดามารดา 3 คน นายสมจิตรเป็นบุตรคนโต ฐานะครอบครัวยากจนจึงได้รับการศึกษาเพียงแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนคลองเตย กรุงเทพฯ เพราะต้องออกมาช่วยครอบครัวทำงาน ต่อมาครอบครัวที่ทำว่าจะดีขึ้น ก็ประสบปัญหาเพราะไปร่วมลงทุนกับพ่อค้าชาวฮ่องกง ผลิตแก้วน้ำใสลายดอกที่เพิ่งเริ่มนิยมในไทย แต่ประสบปัญหาสินค้าต่ำกว่ามาตรฐาน แก้วที่ผลิตขายไม่ได้ ครอบครัวจึงหมดตัวและมีหนี้สิน จนกระทั่งอายุ 17 ปี ระหว่างปีพ.ศ.2503-2504 สถานการณ์ชายแดนที่แม่สอดไม่ค่อยปลอดภัย แต่น่าจะเป็นโอกาสดีสำหรับการค้าชายแดน บิดาบุญธรรมที่เป็นตำรวจตระเวนชายแดนจึงชักชวนให้ครอบครัวของนายสมจิตร มาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่อำเภอแม่สอด โดยกู้ยืมเงินลงทุนทำร้านขายกระเพาะปลาริมเมย จนกระทั่งเป็นร้านอาหารที่มีชื่อเสียง คือ “ร้านกระเพาะปลาริมเมย” ในขณะเดียวกัน นายสมจิตรก็ยังช่วยครอบครัวโดยการค้าข้ามฝั่งไทย-พม่า เทียบไปจะแบกน้ำแข็งไปขาย เทียบกลับก็จะนำผงชูรสมาขาย และเมื่อสะสมทุนได้พอสมควรจึงเปลี่ยนอาชีพมาทำกิจการโรงสีและเลี้ยงหมู จากโรงสีขนาดเล็ก เป็นขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีรายได้ดีขึ้นเรื่อยๆ จึงได้ยกกิจการร้านอาหารกระเพาะปลาให้กับลุง ที่ย้ายจากกรุงเทพฯมาตั้งถิ่นฐานที่แม่สอด

หลังจากยกธุรกิจร้านอาหารกระเพาะปลาให้ญาติ นายสมจิตรหันมาทำธุรกิจขายอาหารสัตว์ เลี้ยงหมู ทำสวนผัก และเมื่อแต่งงานจึงแยกครอบครัวและขยายกิจการธุรกิจส่งสินค้าไปขายต่างประเทศ ขายสินค้าทุกประเภท สร้างเครือข่ายธุรกิจและสังคมเพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งสะสมเงิน

ลงทุนเป็นเจ้าของกิจการต่างๆมากมาย เช่น บริษัทมหาบุรพาผลิตภัณฑอาหาร, บริษัทมหาสิ่งทอ, หุ่นส่วนจำกัดโรงพยาบาลพะวอ (ประธานกรรมการบริหาร), หุ่นส่วนและกรรมการตลาดพาเจริญ, หุ่นส่วนและกรรมการห้างหุ่นส่วนจำกัดนวนิวิศวกรรม รับงานก่อสร้าง, หุ่นส่วนและกรรมการห้างหุ่นส่วนศิลาเอนเทอร์ไพรซ์จำหน่ายหินฯ

ประวัติของนายสุชาติ จึงกิจรุ่งโรจน์ ได้กล่าวว่า นายสุชาติ จึงกิจรุ่งโรจน์ เกิดในประเทศไทยที่ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2479 เกิดในครอบครัวที่มีฐานะไม่ดี นายสุชาติเป็นบุตรคนโต ในจำนวนบุตรธิดา 9 คน บิดาเป็นคนจีนและในฐานะเป็นบุตรชายคนโต จึงต้องช่วยครอบครัวทำการค้าขายเพื่อส่งเสียน้องๆเรียนหนังสือ เมื่ออายุได้ 30 ปี ประมาณพ.ศ.2509 นายสุชาติ ได้รับคำแนะนำจากเพื่อนของบิดาให้มาค้าขายที่อำเภอแม่สอด จึงได้แยกครอบครัวมาอยู่ที่อำเภอแม่สอด เพื่อมาลงทุนค้าขายที่ชายแดนแม่สอด บ้านวังแก้ว ตรงข้ามกับประเทศพม่า นายสุชาติค้าขายสินค้าเกือบทุกประเภท ส่วนใหญ่เป็นของใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องเขียน ของใช้ในสำนักงาน เครื่องสำอาง โดยเดินทางมาซื้อสินค้าในกรุงเทพฯ ในราคาที่ถูกลงจากโรงงานแล้วนำกลับไปขายที่ตลาดวังแก้ว จนกิจการรุ่งเรืองก้าวหน้า ต่อมาบ้านวังแก้วถูกทหารพม่าเผา จึงย้ายเข้ามาอยู่ตัวอำเภอแม่สอดและยังคงประกอบการค้าขายทั้งขายปลีกและขายส่ง คำทั้งภายในประเทศและค้าขายกับฝั่งประเทศพม่า ปัจจุบันนายสุชาติ สามารถขยายกิจการการค้าไปยังประเทศแถบเอเชียและยุโรปโดยธุรกิจขายสินค้าต่างๆ อาทิเช่น เครื่องใช้สำนักงาน สินค้าอุปโภค บริโภคต่างๆ เครื่องสำอาง โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์และชิ้นส่วนคอมพิวเตอร์ฯ

เอกสารประวัติของชาวจีนทั้ง 3 คนที่กล่าวมานี้ให้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการทำธุรกิจของชาวจีนบางส่วนในแม่สอด แต่ยังขาดการวิเคราะห์บริบทและการสร้างเครือข่ายทางสังคมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จทางธุรกิจ และยังขาดการวิเคราะห์บทบาทของชาวจีนในการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดด้วย

จะเห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่กล่าวมา ทั้งงานที่ศึกษาเกี่ยวกับชายแดน งานที่ศึกษาเกี่ยวกับคนจีนในสังคมไทย งานที่ศึกษาเกี่ยวกับแม่สอดและคนจีนในแม่สอด ทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์อย่างมาก ในแง่ที่เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีน และการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดได้อย่างลึกซึ้งและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

1.3 สมมุติฐาน

เมื่อประเทศสยามกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีเส้นเขตแดนชัดเจน แม่สอดซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ ของชาวกะเหรี่ยงได้เปลี่ยนจากจุดพักของกองคาราวานพ่อค้าวัวต่างมาเป็นเมืองชายแดนของประเทศสยามที่อยู่ติดกับรัฐกะเหรี่ยงในประเทศพม่า และเมื่อมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ

กับเชียงใหม่ ก็ส่งผลให้เส้นทางการค้าระหว่างดินแดนตอนบนกับมะละแหม่งหมดความสำคัญ ทำให้แม่สอดสูญเสียบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะจุดพักของกองคาราวาน จนกระทั่งถึงทศวรรษ 2500 เมื่อประเทศพม่าประสบปัญหาทางการเมืองภายในจนเกิดภาวะขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค แม่สอดจึงกลายเป็น “ตลาดมืด” ที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว และมีคนหลากหลายชาติพันธุ์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยคนชาติพันธุ์จีนเป็นนายทุนที่มีบทบาทอย่างเด่นชัดตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา

คนจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดตั้งแต่ทศวรรษ 2440 แต่ในระยะแรกคนจีนมิได้มีบทบาททางเศรษฐกิจที่สำคัญเป็นพิเศษ จนกระทั่งถึงยุคที่แม่สอดกลายเป็น “ตลาดมืด” คนจีนจึงประสบความสำเร็จในการประกอบธุรกิจอย่างมาก ทั้งนายทุนจีนที่อพยพมาจากประเทศพม่า และนายทุนจีนที่อพยพจากมาภาคใต้และกรุงเทพฯ เหตุที่คนจีนในเมืองแม่สอดประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจเหนือชาติพันธุ์อื่นๆ ก็เพราะคนจีนในเมืองแม่สอด “ยุคตลาดมืด” สามารถสร้างเครือข่ายทางการค้าและเครือข่ายทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งในกลุ่มคนจีนเมืองแม่สอดด้วยกัน และกับนายทุนจีนและนายทุนชาติพันธุ์อื่นๆ ที่มีบทบาทอยู่ในตลาดใหญ่ของประเทศไทยและประเทศพม่า ทำให้การค้าข้ามชายแดนของคนจีนดำเนินไปอย่างสะดวก และสามารถขยายการลงทุนจนกลายเป็นธุรกิจที่มีขนาดกลาง พร้อมกันนั้นคนจีนในเมืองแม่สอดก็พยายามดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนอัตลักษณ์ของแม่สอดจาก “เมืองชายแดนที่ด้อยความเจริญ” และ “พื้นที่เสี่ยงอันตราย” มาเป็น “ชายแดนในฐานะโอกาส” หรือเป็น “พื้นที่ทางเศรษฐกิจ” ที่มีอนาคตอันสดใสที่ช่วยดึงดูดให้คนจำนวนมากเข้ามาลงทุนหรือเข้ามาทำมาหากิน และช่วยให้รัฐไทยเห็นความสำคัญของการเข้ามาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของเมืองแม่สอด รวมทั้งพัฒนาระบบการสื่อสารคมนาคมระหว่างเมืองแม่สอดกับภายนอก

การดำเนินการของคนจีนในเมืองแม่สอดเพื่อเปลี่ยนอัตลักษณ์ของแม่สอดเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา โดยนายทุนจีนในแม่สอดที่ประสบความสำเร็จทางธุรกิจ ได้ยกระดับตนเองเป็นชนชั้นนำในท้องถิ่นด้วยการเล่นการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ และขยายบทบาทในมูลนิธิช่วยเหลือสังคมและโรงเรียนเอกชน พร้อมกันนี้นายทุนจีนส่วนหนึ่งก็ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในหอการค้าจังหวัดตากและสภาอุตสาหกรรมจังหวัดตาก ซึ่งนอกจากจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่กลุ่มทุนในแม่สอดต้องเผชิญแล้ว ยังสามารถใช้หอการค้าจังหวัดตากและสภาอุตสาหกรรมจังหวัดตากในการผลักดันนโยบายและกิจกรรมต่างๆ ที่ทำให้แม่สอดมีฐานะเป็น “พื้นที่ทางเศรษฐกิจ” อย่างโดดเด่น ขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนไหวของคนจีนแม่สอดเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของแม่สอดในฐานะ “พื้นที่ทางเศรษฐกิจ” ผ่านกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเสนอข่าวและการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ในส่วนกลางเกี่ยวกับศักยภาพทางเศรษฐกิจของแม่สอดและ

ความสำเร็จทางเศรษฐกิจของคนแม่สอด การเขียนประวัติศาสตร์และการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับแม่สอดในฐานะ “พื้นที่ทางเศรษฐกิจ” ที่คนทุกชาติพันธุ์ในพื้นที่ได้ทำมาหากินและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ฯลฯ

ในปัจจุบัน คนจีนแม่สอดเป็นชนชั้นนำของแม่สอดที่มีบทบาทในการบริหารนโยบายสาธารณะ และกำลังผลักดันให้แม่สอดเป็น “เขตเศรษฐกิจพิเศษ” ที่จะดึงดูดนักลงทุนทั้งนายทุนระดับชาติและนายทุนข้ามชาติในอนาคตอันใกล้

1.4 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีนในเมืองแม่สอด และบทบาทของชาติพันธุ์จีนในการสร้างความหมายของเมืองแม่สอด ที่ทำให้เกิดอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดในฐานะ “พื้นที่เศรษฐกิจ” ตั้งแต่ พ.ศ. 2510 ถึง พ.ศ.2554

1.5 ขอบเขตการศึกษาและวิธีการดำเนินการวิจัย

1.5.1 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีนและการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ถึง พ.ศ.2554” มุ่งศึกษาเพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ในกลุ่มชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองแม่สอด ซึ่งเป็นเมืองชายแดนในเขตอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และเป็นกลุ่มที่มีบทบาทนำทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม โดยเน้นการอธิบายปฏิบัติการของคนจีนในการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองแม่สอดและเน้นช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2510 จนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คนจีนมีบทบาทอย่างโดดเด่นและเมืองแม่สอดมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

1.5.2 วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้ใช้แนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยเน้นไปในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การสังเกตการณ์ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม การอ่านเอกสารราชการ การอ่านข้อมูลในท้องถิ่น เช่น เอกสารของหอการค้า บันทึกของบุคคล หนังสืออนุสรณ์ในวาระต่างๆ ตลอดจนงานวิจัย บทความ หนังสือ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

1.6 กรอบคิดในการศึกษา

1.6.1 ผู้เขียนใช้วิธีคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์จีนในเมืองแม่สอด เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของคนจีนในเมืองแม่สอดท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนไป

1.6.2 ผู้เขียนใช้แนวคิดเรื่อง “พื้นที่” (space) และอัตลักษณ์ (identity) เพื่อช่วยในการอธิบายปฏิบัติการของคนจีนในเมืองแม่สอด เพื่อสร้างความหมายให้กับเมืองชายแดนแม่สอด จนทำให้เมืองแม่สอดมีอัตลักษณ์เป็น “พื้นที่เศรษฐกิจ”

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล ที่ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับ “พื้นที่” ในสังคมศาสตร์⁸⁸ ซึ่งได้ทบทวนแนวคิดจากสายทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) อย่างกว้างขวาง นักคิดสายทฤษฎีหลังสมัยใหม่ มองพื้นที่ในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่บรรจุไว้ด้วยความหมาย กล่าวคือ วิธีจัดการพื้นที่ของมนุษย์สะท้อนวิธีคิดที่มนุษย์มีต่อพื้นที่ ในวิธีคิดหลังสมัยใหม่ พื้นที่ในมิตินามธรรมคือวิธีคิดและความรู้สึกในจิตใจที่ไม่สามารถแยกออกจากมิติรูปธรรมที่เป็นเรื่องของการจัดการพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ในสองมิติดังกล่าวเชื่อมโยงกันด้วยมโนทัศน์ของอำนาจและการนิยาม

อภิญญาได้ให้ความหมายของ “พื้นที่” ในสังคมเมืองปัจจุบันไว้ด้วยว่า ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ว่าแม้ระบบบริโภคนิยมจะหลอมละลายมิติพื้นที่ และตรรกะของทุนก็ต้องการจัดอุปสรรคการขวางกั้นของพื้นที่ในการเคลื่อนย้ายทุน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเรื่องพื้นที่จะลดความสำคัญลง ตรงข้ามยิ่งทุนมีความคล่องตัวในการเคลื่อนย้ายมากขึ้นเท่าใด ทุนก็ยิ่งไวต่อลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่มากขึ้นเท่านั้น⁸⁹

ส่วนแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์นั้น อภิญญา เฟื่องฟูสกุลได้เสนอความหมายของ identity ตามทฤษฎีแบบหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ซึ่งมีวิธีคิดในการถอนความเชื่อในคุณสมบัติแก่นแกนของปัจเจกภาพ ความเป็นปัจเจกกลายเป็นเรื่องของการนิยามความหมาย ซึ่งสามารถเลื่อนไหลไปตามบริบท มิได้หมายถึงคุณสมบัติเฉพาะตัวอีกต่อไป⁹⁰ และ สายชล สัตยานุรักษ์ กล่าวว่า การสร้างอัตลักษณ์ในเรื่องใดก็ตามเป็นการยกระดับของปรากฏการณ์ขึ้นมาเป็นมโนทัศน์ (conceptualization) และเป็นการสร้างภาพแทนความจริง (representation) มโนทัศน์ซึ่งเป็นภาพแทนความจริงนี้จะถูกใช้เป็นกรอบในการกำหนดสถานภาพ หน้าที่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมีผลต่อพฤติกรรมต่างๆ ของคนในสังคม โดยที่อัตลักษณ์นี้มีได้หุคหนึ่ง แต่มีพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคม⁹¹

⁸⁸ อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, “พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์”, *วารสารสังคมศาสตร์* ปีที่ 12 ฉบับที่ 2, (2543) : 65-101

⁸⁹ สุวาละเอียนใน ชัยนัฏ วรธนะภูติ, “คนเมือง : ตัวตนการผลิตซ้ำสร้างใหม่และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง”, *อยู่ชายขอบมองโลกตามรู้* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549) : 33-63.

⁹⁰ อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, *อัตลักษณ์ (Identity) การทบทวนทฤษฎี และกรอบแนวคิด* (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546), หน้า 1.

⁹¹ สายชล สัตยานุรักษ์, *สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), หน้า 5.